

Namen in de polder

Drie elkaar opvolgende landschapstypen weerspiegeld in de namenvoorraad van de Noord-Brabantse Noordwesthoek

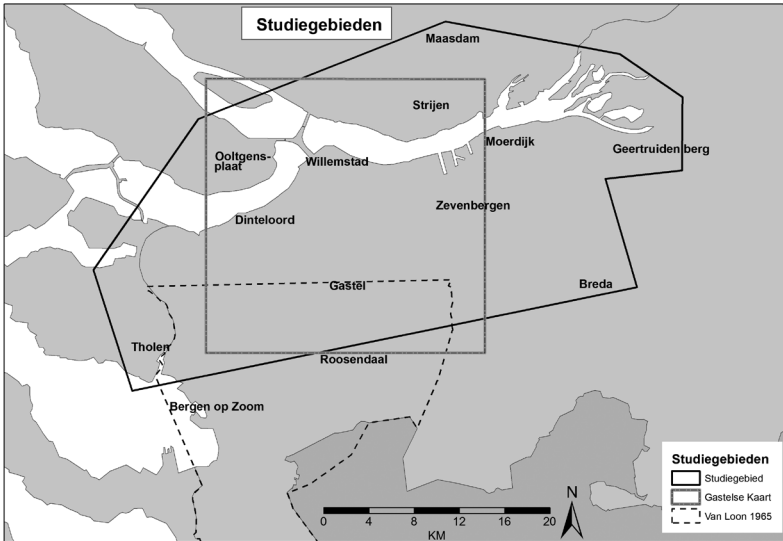
1. Inleiding

Aanleiding voor dit artikel is het verschijnen van uitvoerig beschreven reproducties van twee zestiende-eeuwse kaarten van de Noord-Brabantse Noordwesthoek.⁽¹⁾ Die kaarten, de Gastelse Kaart uit 1565 en de Mauritskaart uit 1590, beslaan hetzelfde gebied van 25 bij 25 kilometer en staan vol met namen van wateren, landerijen enz. Bij de voorbereiding van die uitgave zijn nog enkele andere kaarten uit die tijd bestudeerd en ook dat leverde weer namen op. Deze kaarten zijn amper bekend en de namen die er op staan zijn lastig leesbaar. Bij de voorbereiding van de toelichting bij de reproducties rees de vraag of aan dat namenmateriaal meer aandacht moest worden besteed. Al snel bleek dat zoiets uit zou lopen op een veel uitgebreidere studie. Daarom is afgezien van een systematische behandeling van de namen in die toelichting. Een afzonderlijke uitvoeriger studie van die namen ligt nu voor u.

Het bestudeerde gebied (afb. 1) is dat van de Gastelse Kaart uit 1565, maar dan west- en oostwaarts wat uitgebreid tot meer natuurlijke grenzen bereikt werden. In 1965 verscheen J.B. van Loons *Water en waternamen in Noord-Brabants Zuidwesthoek*.⁽²⁾ Daarin behandelt hij vooral de namen van stilstaand en stromend water in het zandgebied van westelijk Noord-Brabant, met wat uitstapjes naar het polderland dat vooral ten noorden

⁽¹⁾ Van Ham en Leenders, 2018.

⁽²⁾ Van Loon, 1965.

Afb. 1: Het studiegebied. TEKENING K. LEENDERS, 2018.

daarvan ligt. In het artikel dat nu voor u ligt gaat de aandacht vooral uit naar de namen van water en het daardoor omspoelde of zelfs overspoelde land in het gebied ten noorden van Van Loons studiegebied.

De namen worden gegroepeerd in de drie hoofdperioden van de landschappelijke ontwikkeling van de streek. Toen de mens er binnentrad in de middeleeuwen was daar in hoofdzaak een veengebied, doorsneden door enkele riviertjes en beekjes, met hier en daar een meer. Door de landbouw, het turfgraven en zoutwinnen, ook door de vanuit Zeeland opdringende zee-invoel, werd de streek geleidelijk een soort waddegebied, doorsneden met grote getijdengeulen en her en der allerlei soorten landvorming. Nadat die landvorming een eeuw of langer was voortgegaan, werd het nieuwe land bedijkt, waardoor het huidige polderlandschap ontstond. Daarom onderscheiden we de *Veenperiode* (tot 1250-1421), daarna de *Overstromingsperiode* (tot 1421-1665), gevolgd door de *Polderperiode*. Na de overstromingsramp van 1953, die ook hier flink toesloeg, is het

landschap ingrijpend gemoderniseerd, al blijft het nog nadrukkelijk een polderlandschap. In iedere periode werden typische namen gevormd, waarbij het interessant is dat die deels in latere perioden bleven bestaan.

Door het materiaal op deze wijze te groeperen hoop ik te ontkomen aan een probleem waarmee onder andere J.B. van Loon worstelde. Hij zag bij sommige namen wateren in een late terreinvorm die niet paste bij de taalkundige interpretatie van de naam. Taalkundig hoorden die namen bij een veel oudere landschappelijke laag, maar hij was zich te weinig bewust van de fundamentele veranderingen die het landschap hier in de laatste tien eeuwen onderging. Tevens kan zo beter nagegaan worden in hoeverre iedere landschapsfase een eigen namenverzameling opleverde. De namen tonen ons bovendien bijzonderheden van de twee oudste landschappen. Het jongste landschap, het polderland, bestaat grotendeels nog. Daarvan onderzoek ik of in de loop van de bedijkingsgeschiedenis de naamgevingstraditie veranderde.

2. Het materiaal

Gewoonlijk worden bij naamkundige studies vooral tekstuele bronnen gebruikt: oorkonden, rekeningen, cijnsboeken, notariële akten enz. In deze studie wordt nadrukkelijk ook geput uit een flink aantal handgetekende vooral zestiende-eeuwse kaarten van grote delen of van details van het bestudeerde gebied.⁽³⁾ De cartografie ontwikkelde zich in die eeuw in dit deel van de Nederlanden razend snel. Vanaf ongeveer 1540 werden de kaarten steeds vaker gebaseerd op deugdelijke driehoeksmeting in het veld. Lange tijd werden de kaarten uitgevoerd als waren het schilderijen, maar tegen het eind van de eeuw werden ze steeds formeler en symbolischer van karakter. Naast de wereld van de

⁽³⁾ NAG, VTH 1755A en 1755A1, 1716A en 1716B, 2210, 1897, 1715, 1756, 1895A, 1895B, 1719, 1804; VTHR 440A – 440J. WBA, ARR 599, D1; ARR 2051, D 362. BHIC, K&T nr. 289. ASB, de Gastelse Kaart, aldaar aanwezig augustus 2016.

handgetekende kaarten ontwikkelde zich in Antwerpen en elders de wereld van de gedrukte kaarten. Hiervan wordt hierna amper gebruik gemaakt omdat die kaarten vaak grote gebieden weergeven en daardoor voor ons polderhoekje maar weinig details en namen tonen. Bovendien zijn het secundaire bronnen die steunen op de primaire bronnen die we hier wel gebruiken. Ook werd het Veldboek van het Land van Zevenbergen uit 1611 integraal doorgenomen op toponiemen.⁽⁴⁾ Voor ongeveer de helft van dit Veldboek kon de kaart uit 1611 gebruikt worden om de genoemde plaatsen te lokaliseren.⁽⁵⁾

Het aardige is dat juist in de periode van 25 jaar tussen de Gastelse Kaart en de Mauritskaart de waterbouwkundige Andries Vierlingh (1507-1579) het *Tractaet van Dyckagie* schreef over zijn ervaringen bij het bedijken van precies deze streek. Dat tussen eind 1576 en begin 1579 geschreven boek verscheen overigens pas in 1920 in druk en is nu ook via internet beschikbaar.⁽⁶⁾ Daarmee hebben we een eigentijdse deskundige bron uit de streek zelf die als het ware commentaar en toelichting geeft bij wat we op de kaarten zien. Ook Van Loon heeft hier in 1965 al dankbaar gebruik van gemaakt. Vierlingh was afkomstig uit de stad Steenberghe die in deze tijd aan de rand van het getijdengebied lag en waarbij hij zelf polders aanlegde waarover hij ook dijkgraaf was. Hij was ook betrokken bij dijkwerk op Walcheren en bij het bedijken van de grote polder het Zijpe in Noord-Holland in 1552.

Voor Princenhage werd gebruikgemaakt van een concept van de nog niet gepubliceerde *Toponiemen van Princenhage* van Christ Buiks. Dit maakt dat in het zuidoosten van het studiegebied ook namen op perceelsniveau aan de orde kunnen komen. Vergelijkbare namen zullen er ook in andere dorpen geweest zijn, maar die zijn nog niet goed verzameld en in kaart gebracht. Dat is dus een instrumentele vertekening in deze studie. Ook

(4) NAG, NDR 7437.

(5) NAG, 4.VTH 1719.

(6) Vierlingh, 1576-1579. <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vierlingh/#page=0&accessor=toc&view=homePane> geraadpleegd op 31 juli 2018.

van Roosendaal bestaat een gedetailleerd toponymisch overzicht, maar dit gebied valt grotendeels buiten deze studie.⁽⁷⁾

3. Namen uit de Veenperiode

In de Veenperiode was het hier beschreven gebied grotendeels een veengebied. Dit veen maakte deel uit van het grote veen dat vanaf 3000 v.Chr. in de kustvlakte ontstond en geleidelijk ook tegen de hogere zandgronden opkroop. In het zuiden van het onderzoeksgebied lag de grens van dit veen ongeveer bij 1 tot 2 m + NAP.⁽⁸⁾ Bij zandruggen lag de veengrens wat noordelijker, in beekdalen wat zuidelijker. Het veen lag vooral erg vlak, met hier en daar een veenkoepel of een meer, of een plek waar de golvende zandondergrond een hoogte had die veenvrij bleef: een donk of berg. Twee rivieren doorsneden het gebied: de Mark en de Roosendaalse Beek die uitliep in de Dintel. In het noordwesten lag het middeleeuwse water van de Striene waarin Dintel en Mark uitmondde. Vanuit het veen waren er kleine waterloopjes naar die rivieren: die werden vaak 'lake' genoemd. Vanaf de late twaalfde eeuw zien we in de archieven ontginningen: eerst voor landbouw, later ook om er turf te steken en zout te winnen. Maar als men aan het zout begint, zit de streek al in het begin van de Overstromingsperiode.

3.1. *Waternamen*

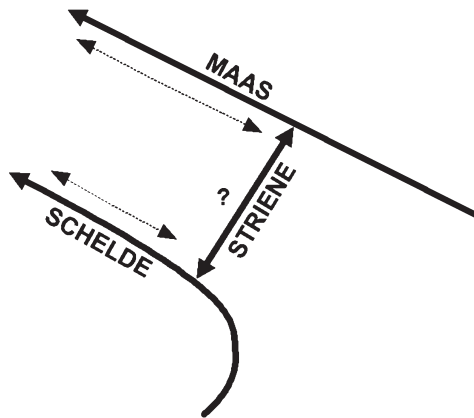
RIVIEREN EN BEKEN

Striene

De Striene (afb. 2) was een middeleeuwse verbinding tussen de Schelde en de Maas, waarop – gezien de tollën van Schakerlo op Tholen en Strienemonde in de Hoekse Waard – scheepvaart

⁽⁷⁾ Van Hasselt en Weijnen, 1948.

⁽⁸⁾ 0 m NAP (Normaal Amsterdams Peil) komt overeen met 2,32 m + TAW (Tweede Algemene Waterpassing). 0 NAP is ongeveer het gemiddeld zeeniveau op de Noordzee.

Afb. 2

was. De Striene was ook de grens tussen de bisdommen Luik en Utrecht: in de elfde eeuw moet het dus een aanzienlijk water geweest zijn. Waarschijnlijk was de stroomrichting afhankelijk van de dagelijks tweemaal wisselende getijden. Het is bij Vlissingen ongeveer één uur eerder vloed dan bij Hoek van Holland. Bij opkomend tij zal de Striene noordwaarts gestroomd hebben. Ook het laagwater is in het zuiden eerder dan in het noorden, en bij afgaand tij zal de Striene daarom zuidwaarts gestroomd hebben. Later slibde de Striene deels toe: rond 1225 in Tholen, na 1400 in de Hoekse Waard. Het middengedeelte werd daarentegen breed uitgeschuurd tot het latere Volkerak en Hellegat.

De naam Strijen voor enkele polders in de oude Strienebedding op Tholen en voor de dorpen Strijen en Cromstrijen in de Hoekse Waard is afgeleid van de waternaam Striene. Schönfeld noemt de etymologie van deze waternaam duister.⁽⁹⁾ Gysseling meent dat Striene komt van Germaans *streunō*, met ingeschoven -t-, bij Indo-europees *sreu-* met de betekenis van vloeien.⁽¹⁰⁾ Van Loon, 1965, § 8 voegt hier niets aan toe.

⁽⁹⁾ Schönfeld, 1955, 103.

⁽¹⁰⁾ Gysseling, 1960, 942.

Mark

De Mark is een rivier die met vele takken ontspringt in de hogere zandgronden van Merksplas en Rijkevorsel en dan via Minderhout en Breda noordwaarts stroomt tot bij Terheijden. Daar buigt de rivier af naar het westen. In de Veenperiode volgde de rivier daar een heel andere loop dan de huidige: via de zuidkant van Zwartenberg langs de nederzettingen Zevenbergen en Niervaart (verdronken, bij Klundert) naar de uitmonding in de Striene die voor de huidige havenmond van Numansdorp gelegen moet hebben. Opmerkelijk is dat de rivier over heel zijn lengte (90 kilometer) steeds dezelfde naam droeg: van Merksplas (begin) tot Markemonde (einde).

Het dorp Merksplas, 1148 *curtem qui dicitur Marcblas*, is naar deze rivier genoemd.⁽¹¹⁾ Lange tijd werd voor de verklaring van de waternaam Mark uitgegaan van mnl. mark = grens, grensteken, grenspaal. Maar van deze rivier zijn maar gedeelten ooit een belangrijke grens geweest en bovendien gebeurde dat nadat de naam Mark al gevormd was. Het gedeelte benedenstrooms van Hazeldonk bij Zevenbergen was sinds omstreeks 1198 tot in de vijftiende eeuw grens tussen Holland en Brabant. Het gedeelte ten zuiden van Breda was juist de centrale as van het dorpsgebied van Ginneken.⁽¹²⁾ Wél een kenmerk is dat de rivier over vrijwel geheel de lengte door een moerassig dal, en benedenstrooms van Breda een moerassig gebied, stroomde. Daarom betekent Mark eerder ‘rivier in moerassig gebied’ dan ‘grens’.⁽¹³⁾

Dintel

De rivier de Dintel was in de Veenperiode nog maar kort: 12 kilometer. De precieze ligging is wat onduidelijk omdat de Dintel later met zijn erg diepe getijdengeul aanzienlijk werd verbreed.⁽¹⁴⁾ Opmerkelijk is dat op de Gastelse Kaart, 1565, zo nadrukkelijk het begin (bij Dindelmonde) en einde van de Dintel (bij het huidige gehucht Barlaque) aangegeven wordt. De

⁽¹¹⁾ ONB 905.

⁽¹²⁾ Leenders, 1996, 165 – 166.

⁽¹³⁾ Kempeneers e.a, 2016, 215.

⁽¹⁴⁾ Verbraeck en Bisschops, 1971, profielenblad.

plaats Dinteloord, gebouwd in het in 1605 drooggelegde Prinsland, is naar de Dintel genoemd evenals de grote suikerfabriek elders in die polder.

De verklaring van de naam Dintel moet uitgaan van de oude vorm *Dindel*. Schönfeld vraagt zich af of Dintel misschien vergelijkbaar is met Dinkel, een riviertje in Overijssel, en Dinter een plaats bij Den Bosch. Kennelijk is hij niet op de hoogte van de -d- in de oude attestaties, want hij gaat voor de verklaring uit van twee suffixen: -t en -el.⁽¹⁵⁾ In de Kempen ligt ergens een Dindonk.⁽¹⁶⁾ Ekwall noemt in het Oudengels het woord *denu*, een vallei. Maar in een vlak veengebied zoals hier kan men zich geen vallei voorstellen. Van Loon 1965 behandelt de Dintel niet. De naam blijft dus nog onverklaard.⁽¹⁷⁾

Lede

In de Veenperiode mondde de Roosendaalse Beek ten westen van het huidige Stampersgat in de Dintel uit. De benedenloop van die beek, langs Gastel, werd in de dertiende eeuw Lede of Hoemaarlede genoemd. In de Overstromingsperiode is deze waterloop dichtgeslibd. Het water van de Roosendaalse Beek stroomt sindsdien door de Steenbergse Vliet westwaarts. Op het gors ten westen van Gastel ontstonden enkele nieuwe kreken. Nu ligt daar het Mark-Vlietkanaal.

Nederlands *lee*, *lei*, *leide*, uit Mnl. *lede*, *leide*, behoort bij het werkwoord *leiden*, zoals Latijn *ductus* bij *ducere*.⁽¹⁸⁾ De naam wijst op een gegraven of vergraven waterloop, niet op een natuurlijke. *Lei* komt als eerste of tweede lid van samengestelde waternamen vaak voor, vooral in Gilze en oostelijker.

Beek

Net als *Bach* in het Duits is *beek* de courantste aanduiding voor niet zo grote waterlopen. Het is een naam die hier alleen in het zandgebied voorkomt. In het veen van het latere polderland-

⁽¹⁵⁾ Schönfeld, 1955, 90.

⁽¹⁶⁾ 1368, ARAB, RK 45015.

⁽¹⁷⁾ Van Berkel en Samplonius, 1995, 47.

⁽¹⁸⁾ Schönfeld, 1955; Kempeneers e.a., 2016, 194 ev.

schap komt de naam niet voor. Opvallend is dat de benedenloop van de Roosendaalse Beek in de dertiende eeuw Lede heette. De benedenloop van de Smalle Beek heet onder Kruisland Brandse Beek en kortweg Beek. Na heel wat kronkels verdwijnt de beek daar nu in de rechte polderverkaveling. Van Loon, 1965, behandelt de zuidelijker gelegen beken uitvoerig in § 23.

Beke (Roosendaal); Beke (Wouw).

AMER / EMER

Namen met het element *amer* of *emer* komen verspreid in het onderzochte gebied voor, en ook daarbuiten in Nederland.⁽¹⁹⁾ Wonderlijkerwijze komen oude waternamen met deze twee elementen in Vlaams België helemaal niet voor.⁽²⁰⁾ De waternaam Amer is voor ons studiegebied besproken door Schönfeld, Blok en Van Loon. Schönfeld concludeert uit de naam Amersfoort dat de door de plaats stromende rivier ooit Amer moet hebben geheten, welke naam volgens hem een dubbelvorm van Eem is, uitgebreid met een r-suffix. Schönfeld beschouwt Amer dus als in oorsprong een waternaam.⁽²¹⁾

Blok besprak de naam Ammers die langs de Lek en bij Heusden voorkomt en weerlegde dat die naam iets met Amer te maken heeft.⁽²²⁾ Van Loon oppert de mogelijkheid dat Amer behalve een algemene waternaam ook een aanlegplaats zou kunnen zijn.⁽²³⁾ Dat komt dichtbij wat Helsen voorstelde: ‘werf langs een rivier’.⁽²⁴⁾ In Hulst werd in de late middeleeuwen turf gelost ‘an den hamer’. In Zeeuws-Vlaanderen kende men ‘ameringes’ met de betekenis: aanlegplaats voor schepen. Ook in Lillo werd in 1245 een naam Ammeringe vermeld.⁽²⁵⁾ Onder Rijsbergen lag bij de Lange Willigen aan de Weerij een beemd

⁽¹⁹⁾ Van Berkel en Samplonius, 1995, 7.

⁽²⁰⁾ Kempeneers e.a., 2016, 2018.

⁽²¹⁾ Schönfeld, 1955, 44-45.

⁽²²⁾ Blok, 1961, 63-69.

⁽²³⁾ Van Loon, 1965, § 13.

⁽²⁴⁾ Helsen, 1938.

⁽²⁵⁾ Gottschalk, 1984, 391; 1245: OSM, nr. 95: Verlaer, novem hunt murs in Linlo, .., manipulum allodii super Ammeringe.

die de Schiphamer heette.⁽²⁶⁾ Eén van de beste verklaringen welke voor het woord *emer* gegeven worden, lijkt hier te zijn die van Lindemans ‘nat land op de oever van een beek’.⁽²⁷⁾

Amer (Fijnaart / Willemstad); Amer (Zwaluwen); Emer (Gastel); Emer (Hoeven / Etten).

Emer (Princenhage / Teteringen):

Deze Emer is een complex gebied, heel uitgestrekt op de linker (Princenhagse) Markoever, beperkter op de rechter (Teteringse) oever. Dit Emer-gebied meet 3½ kilometer in noord-zuidrichting, en 1½ kilometer in oost-west-richting.

Emer, De, in engere zin (Princenhage)

Achter Emer, De (Princenhage)

Emerse Akkers (Princenhage)

Emerse Bergen (Princenhage)

Emelenberg (Teteringen)

Amervoort (Teteringen)

Grote Emer (Roosendaal); Hamert, Eerste en Tweede (Ooltgensplaat); Kerkamer (Tholen); Namer (Geertruidenberg); Nieuwe Amer (Klundert/Standdaarbuiten); Riemer (Roosendaal).

Amer of *Emer* is een vrij frequent optredend toponymisch element. Alle Emer-toponiemen liggen aan een waterloop. Bezien we het hier gepresenteerde materiaal, dan lijkt het alsof er twee soorten *-amer/emern*namen zijn. De ene groep betreft terreinnamen, de andere slaat op krekken. Van Loon stelde al in 1965 voor de *Amern*namen als hydroniem en als terreinnaam gescheiden te zien.⁽²⁸⁾

De terreinnamen (de Namer bij het Geertruidenbergse Kartuizerklooster, de streek De Emer langs de Mark ten noorden van Breda, de Emer langs de Lake op de grens van Hoeven en Etten en de Ryedamer bij Roosendaal) betreffen oud land dat niet wegspoelde in de Overstromingsperiode. Hier kan het dus om echt oude namen gaan. Gezien de omvang van het Emergebied bij Breda is een verklaring via “aanlegplaats” daar niet goed voorstelbaar. De gebiedsnamen Amer of Emer horen echt thuis in de Veenperiode.

⁽²⁶⁾ Buiks en Buiks-Hendrickx, 1986-89, III, 74-75.

⁽²⁷⁾ Lindemans, 1937.

⁽²⁸⁾ Van Loon, 1965, 22.

De kreeknamen Amer of Emer moeten uit het begin van de Overstromingsperiode dateren: dat zijn dus nieuwe, laat-middeleeuwse, namen voor eveneens nieuwe elementen in het landschap.

LAAK

Laak, *lach*, is ook bekend in Duitsland. Laak komt van het Germ. *lakō, net als het bn. *laka ‘lek’ met ablaut afgeleid van het werkwoord *leka ‘lek zijn, lekken’⁽²⁹⁾, dat teruggaat op de IE wortel **leg-* ‘druppelen, sijpelen, smelten’.⁽³⁰⁾ In de Kempen is het een kunstmatig gegraven afwateringsgracht in een moer-rassig terrein en dikwijls een afleidingsbeek bij een grotere rivier.⁽³¹⁾

Attelake (Etten); Barlake (Gastel / Standdaarbuiten); Hesselake (Gastel); Hintelaken (Princenhage); Laaikreek (Bloemendaal); Laaikreek (Kruisland); Laak (Teteringen); Laakse Vaart (Etten-Hoeven); Laakse Vliet (Terheijden); Okkerlake (Terheijden); Westlake (Steenbergen); Zwermlaken (Etten).

Laak is in het studiegebied een vrij frequent optredende naam. Ik vond er 12 *laken*namen, waarvan 11 gelokaliseerd konden worden. Die hadden een gemiddelde lengte van 1,6 kilometer, de langste was 4 kilometer lang. De meeste sluiten aan op een rivier of beek. Een stukje van de rivier de Mark dat na 1400 verlaten werd, heette ook Laak. De Hoevense Lake liep vermoedelijk uit in de meren ten westen van Zevenbergen, welke meren zelf weer op de Mark afwaterden. In het voormalige veengebied van westelijk Noord-Brabant lijkt een *lake* vooral een korte natuurlijke verbinding tussen de venen en de door-gaande rivieren geweest te zijn, met slechts één uitzondering: een stukje verlaten Markbedding.

⁽²⁹⁾ Greule, 2014.

⁽³⁰⁾ Pokorny, 1959-1969, 657.

⁽³¹⁾ Helsen, 1938, 15; Kempeneers e.a., 2016.

Lo

In enkele namen valt het naamelement Lo te herkennen en in een enkel geval komt deze zelfstandig voor. Lo wordt op de zandgronden in de regel geïnterpreteerd als ‘bosje op hoge zandgrond’.⁽³²⁾ In de kuststreken hebben we echter te maken met Lo dat teruggaat op Germ. *lahwa ‘poel’, met latere betekenis ‘moeras, drassige bodem, natte weide’.⁽³³⁾ Zie over de laatste stand van onderzoek naar de verschillende betekenissen van *lo* de uitvoerige studie van J. van Loon: *Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel tot de vroege middeleeuwen*, 2017.

Deurlo (Tholen); De Deurloop (Prinsland); Oost-Deurloop (Prinsland); Cakeloo (Prinsland); Loo (Strijen); Lodijk (Klundert); Schakerlo (Tholen).

Ook in de hier gevonden voorbeelden blijft *lo* een onduidelijke naam. Een bosje op hoge zandgrond was het zeker niet. *Lo* werd in de hier onderzochte streek gebruikt in namen van waterlopen, hetzij veenwaters hetzij inbraakgeulen, en misschien een moerassige streek. Dat klinkt veel natter dan de betekenis poel of natte weide die er gewoonlijk aan toegekend wordt.⁽³⁴⁾

MARE, MERE, MEER

Van Loon behandelt de namen met het element *mare* of *meer* vooral wat het zandgebied betreft.⁽³⁵⁾ Daar gaat het om grotere of kleinere vennen, niet alleen in heide of (later) bos, maar ook in het veen toen dat nog niet weggegraven was. Ook in het latere poldergebied kwamen in de Veenperiode meren voor en sommige daarvan zien we terug in oorkonden en op de zestiende-eeuwse kaarten. Het Middelnederlandse woord *mare* wordt door Schönfeld gezien als een leenwoord uit het Romaans in het

⁽³²⁾ Zie Van Loon, 2017 voor een uitvoerige behandeling van *lo* op zandgronden.

⁽³³⁾ Kempeneers e.a., 2016, 204.

⁽³⁴⁾ Van Osta, 1994, 173.

⁽³⁵⁾ Van Loon, 1965, § 49.

Germaans, met als betekenis ‘poel, moeras’.⁽³⁶⁾ Het zou verdrongen zijn door het Germaans *meer*. Kempeneers⁽³⁷⁾ geeft als uitleg bij *meer*: Mnl. mere, uit Germ. *mari ‘waterplas’⁽³⁸⁾, of *mori, mōri ‘Meer’, Germ. ‘stehendes Wasser’, Lat. mare.⁽³⁹⁾ Maar ook ‘(grens)paal, grens’.

Dodemare (Klundert); Heulmeer (tussen Hoeven en Rucphen); Mare (Vosmeer); Meer (Gastel); Meren (Zwaluwe / Zevenbergen); Middelmear (west van Zevenbergen); Overste Meer (west van Zevenbergen); Potmar (Dinteloord); Schimmer (Terheijden); Strijense Meren; Wijmeren (Princenhage).

Van Loon noemt nog enkele *mare*namen waarvan verder weinig bekend lijkt te zijn:⁽⁴⁰⁾

1359	Hoemare (ergens west van Gastel?). ⁽⁴¹⁾
1368-9	Stommelmare (west van Steenberg). ⁽⁴²⁾
1415	Die oostmaer ende die zuutmare = die Oestmare... die Zuutmare (westelijk van Steenberg). ⁽⁴³⁾

In het hier beschreven latere polderland werden meren in het veen als grenspunt genoemd, waarschijnlijk omdat er weinig andere goed herkenbare plekken in het veen waren. De precieze grens werd echter met palen bij die meren aangegeven. Met *mare* werden in dit gebied zowel veenmeren met open water aangeduid als ook waterlopen of meren die uitstroomden in een rivier. De naam *mare* komt echter ook voor bij moerassige veengebieden waar zout gewonnen werd of volop hooiland was. Het voorbeeld Wijmeren, vanouds een 200 hectare groot hooilandgebied, wijst erop dat deze meren niet in alle gevallen uit watervlakten bestonden, maar het zullen toch minstens laag gelegen delen van het veen geweest zijn die misschien afhankelijk van het seizoen tijdelijk onder water stonden. Afgezien van dit

⁽³⁶⁾ Schönfeld, 1955, 192-210.

⁽³⁷⁾ Kempeneers e.a., 2016.

⁽³⁸⁾ Gysseling, 1978.

⁽³⁹⁾ Pokorny, 1959-1969, 748.

⁽⁴⁰⁾ Van Loon, 1965 § 49.

⁽⁴¹⁾ Van Loon, 1965, § 42.

⁽⁴²⁾ NAG, NDD, reg. 658, 662.

⁽⁴³⁾ ARAB, CM 23a, Bezemer, 1897, 63.

voorbeeld Wijmeren zijn alle andere maren en meren uit het landschap verdwenen.

MONDE / MUIDE

In dit waterrijke gebied waren er tal van plaatsen waar het ene water in het andere uitmonde. Enkele van die plaatsen leverden toponiemen op.

Almonde (Biesbosch); Dintelmonde (Volkerak); Dubbelmonde (Biesbosch); Holmemude (Antwerpen); Hontemuden (Zandvliet); Maremonde (Oud-Vosmeer); Markemonde (Volkerak); Scoervlietmuden (Ossendrecht); Strienemonde(Westmaas).

Primair gaat het bij *-monde* om de namen van de uitmondingen van kleinere rivieren in grotere. Hontemuden was niet alleen een markant grenspunt, er werd ook gevestigd. Vervolgens zijn die namen in enkele gevallen aan land gegaan. Almonde en Dubbelmonde werden nederzettingen, Strienemonde de naam van een tol. In de meeste gevallen zijn het *monden*namen, alleen in het Antwerpse zijn het *muiden*namen, maar het betreft daar tegelijk de oudste vermeldingen: twaalfde eeuw.

SPRANG

Op enkele plaatsen komt de waternaam *Sprang* voor. Van Berkel en Samplonius menen dat deze waternaam dezelfde woordstam heeft als springen en sprankel, en mogelijk zelfs identiek is met mnl. spranke ‘uitspruitsel, tak van een rivier’. Oorspronkelijk moet de betekenis ongeveer ‘waterader’ geweest zijn.⁽⁴⁴⁾ Kempeneers ziet in in het naamselement *spring* een waterbron.⁽⁴⁵⁾ Mnl. *sprinc* ‘bron’⁽⁴⁶⁾ Ohd. spring ‘Quelle’, als hydroniem o.m. Springbach.⁽⁴⁷⁾ Spring (sprink, spreng) is in de Limburgse Kempen de meest gebruikelijke naam voor een (zompige) plaats waar water uit de grond opwelt, meestal aan de voet van de

⁽⁴⁴⁾ Van Berkel en Samplonius, 1995, 219.

⁽⁴⁵⁾ Kempeneers e.a., 2016.

⁽⁴⁶⁾ Verdam en Ebbinghe Wubben, 1932, 568.

⁽⁴⁷⁾ Greule, 2014, 510.

valleiflank.⁽⁴⁸⁾ Op de Veluwe heeft het woord *spreng* een bijzondere betekenis. *Spreng* wordt daar gebruikt voor een gegraven bron of sprengkop. Een sprengbeek is daar een gegraven beek die vaak gebruikt werd voor de aandrijving van watermolens, voor het maken van papier en/of voor water voor de wasserijen.⁽⁴⁹⁾

Sprang (dorp in de Langstraat); Sprang (bij Hoeven); Sprange (Zwaluwe); Sprangblok (Moerdijk).

Sprang kan in drie gevallen duiden op het ontspringen van water uit een helling in het veen. In de Langstraat helde het veen in noordelijke richting af naar de Romeins-Middeleeuwse Maas. Bij Hoeven gaat het om een vrij smal met veen gevuld dal en bij de Blauwe Sluis lag de Sprang op de westflank van een oude veenbult. Archieven noch kaarten of landschap geven aanwijzingen dat deze drie Sprangen gegraven werden.

IJSSEL

In 1404 liep de IJsele aan de oostkant langs de Twee Overste Driften op de grens van Lage en Hoge Zwaluwe. Het was daar een veengebied, de flank van de veenhoogte van de Zwaluwen. Dit veenwatertje met een lengte van nog geen twee kilometer heeft een heel ander karakter dan de Hollandse IJssel (zijtak van de Lek) of de Gelderse IJssel (zijtak van de Rijn).

3.2. Landnamen

BERG

Zelfs in dit vlakke lage gebied komen berg-toponiemen voor. Het gebied is zo vlak doordat op de onderliggende golvende Pleistocene gronden, die noordwaarts steeds dieper liggen, het veen van de kustvlakte gegroeid is. In de Overstromingsperiode werd daar een sedimentdek op afgezet dat, afgezien van de

⁽⁴⁸⁾ Burny, 1999, 103.

⁽⁴⁹⁾ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Spreng> op 10 oktober 2017.

getijdengeulen en krekten, ook heel vlak is. Maar zo hier en daar steken hoogten van de Pleistocene ondergrond door deze afdekende lagen heen.

Belcrumberg (Teteringen); Beukelenberg (Steenbergen); Emelenberg (Teteringen); Geertruidenberg; Grote Zandberg (Zevenbergen); Halderberg (Hoeven); Hartelberg (Terheijden); Heilige Berg (Klundert); Hokkenberg (Terheijden); Kleine Zandberg (Zevenbergen); Konijnsbergen (Zwartenberg, Etten); Steenbergen; Strikberg (Teteringen); Valkenberg (Fijnaart); Wagenberg (Terheijden); Welberg (Steenbergen); Zevenbergen; Zwartenberg (Etten).

Overzien we dit berglandschap, dat blijkt het om vier soorten berg-amen te gaan.

- Opduikingen van de golvende Pleistocene ondergrond door veen en klei heen. Sommige van die hoogten werden *donk* genoemd, andere *berg*. Deze opduikingen vinden we vooral binnen enkele kilometer van de huidige rand van de zandgronden.
- Zandige hoogten langs krekten, ontstaan in de Overstromingsperiode.
- Kunstmatig opgeworpen woonhoogten. Gebruikelijker was het in deze streek om die kunstmatige hoogten *werf* te noemen, zeker als er een schaapskooi op stond. De *berg*namen lijken hier vooral op bewoonde hoogten te slaan.
- Fantasienamen. Bij enkele *berg*namen kan niet uitgesloten worden dan een vrome of adellijke intentie tot de *berg*-naam leidde.

DONK

Over het fenomeen donk is en wordt nog steeds veel gediscussieerd. Enerzijds is er de vraag naar de etymologie van het woord, anderzijds naar de landschappelijke betekenis. Die discussie ga ik hier niet overdoen of samenvatten. Verwezen wordt naar het grondige artikel van Ward van Osta en de recente publicatie van Josef van Loon.⁽⁵⁰⁾ Het nu volgende overzicht

⁽⁵⁰⁾ Van Osta, 1992; Van Loon, 2017.

van *donk*namen in de Noord-Brabantse Noordwesthoek peilt bij iedere naam ook naar de landschappelijke situatie.

Akeleiendonk (Princenhage); Bollendonk (Etten); Bovendonk (Hoeven); Donk (Etten); De Donk (Zevenbergen); Donk (Princenhage, Halle); Donk (Breda); Donken, De (Wouw); Essendonk (Princenhage); Everdonk (Princenhage); Haasdonk (Princenhage); Halderdonk (Princenhage); Hazeldonk (Terheijden / Zevenbergen); Hoge Velddonk (Princenhage); Hondsdonk (Princenhage); Hoogdonk (Princenhage); Hooidonk (Princenhage); Kelsdonk (Etten); Kraaiendonk (Princenhage); Landdonk (Raamsdonk); Langdonk (Teteringen); Lindonk (Geertruidenberg); Lindonk (Terheijden / Zevenbergen); Lobsdonk (Etten, Zwartenberg); Rietdonk (Princenhage); Rooskensdonk (Princenhage); Rudonk (Princenhage); Udendonk (Princenhage); Veerdonk (Princenhage); Velddonk (Princenhage); Wieldonk (Geertruidenberg).

Veel donken zijn kleine of grotere Pleistocene koppen die door het veen en de klei heen staken. Maar er zijn ook afwijkingen zoals de kreek De Donk bij Zevenbergen of de polderachtige Landdonk bij het Kartuizerklooster. De Rooskensdonk (afb. 3) en de Oeyendonk werden naamgevers voor het omringende beemdengebied, maar de streeknaam Halle was de naamgever

Afb. 3: Het Rooskensdonks Boomeke op de Rooskensdonkse Berg in Rooskensdonk, Princenhage. FOTO K. LEENDERS, 1968.

van de daar gelegen Halderdonk: de naamgeving ging dus beide kanten uit. Omdat Rooskensdonk en Oeyendonk streeknamen werden, ging men de eigenlijke donk “bergske” noemen: Rooskensdonksbergske, Oeyendonksbergske. De Hazeldonk/Lindonk, de Lobsdonk, de Halderdonk en de Kelsdonk werden zandwinputten. De laatste twee werden daarna vuilstortbergen tot 3 respectievelijk 9 meter hoog.

HAL

Enkele namen lijken uit te gaan van een streeknaam *Hal. Volgens Gysseling kan *hal* < halha- m. bocht of uitloper van het hoogland betekenen.⁽⁵¹⁾

Halderberg (Hoeven); Halle (Princenhage); Halderdonk (Princenhage in Halle).

In het geval Hoeven is Gysselings verklaring van *hal* als bocht of uitloper van het hoogland zeker van toepassing, maar in het geval van Halle in Princenhage juist niet, want dat is een vlak en erg laag gebied.

3.3. *Nederzettingsnamen*

Het laaggelegen veengebied was aanvankelijk ook zonder dijken voor agrarisch gebruik geschikt en voor bewoning veilig genoeg. Eerst volgen hier enkele nederzettingsnamen die samenhangen met de sterke Vlaamse invloed in deze streek voor 1300. Daarna volgen de andere nederzettingsnamen.

VLAAMSE INVLOEDEN?

Ankerke (Terheijden / Zevenbergen); Overdrage (Klundert, Moerdijk); Vlasselst (Terheijden); Zonzeel (Terheijden / Zevenbergen).

In de twaalfde en dertiende eeuw was deze streek in belangrijke mate een Vlaams expansiegebied, en het is daardoor niet

⁽⁵¹⁾ Gysseling, 1954, 101.

verrassend dat op die wijze ook wat nederzettingsnamen zijn meegekomen. Het bleek echter niet mogelijk om de geografische wortels van de namen Ansekerke, Vlassele en Zonzele terug te vinden in het Vlaamse moederland. Wellicht is ook de naam Steenberg uit Vlaanderen afkomstig.⁽⁵²⁾ Van de Woude beschreef enkele twaalfde-eeuwse overdrachten uit de streek van Ieper. Die overdrachten waren stuwen met in het midden aan weerszijden een hellend vlak, gewoonlijk van beukenhout en bestreken met klei. Boven- en benedenstrooms stonden draaispillen of “dobbelscraenen” om de schepen over de helling te sleuren. Dergelijke constructies werden in de streek Overdrachten, Dobbel Craenen, Auverdrach of verbasterd Louverdracq genoemd.⁽⁵³⁾ Daar de periode 1189-1315 in of bij het Klundertse Overdrage de monniken van Ter Doest ge goed waren, is introductie door hen van deze West-Vlaamse techniek en naam allerminst denkbeeldig (zie afb. 4).

ANDERE NEDERZETTINGSNAMEN

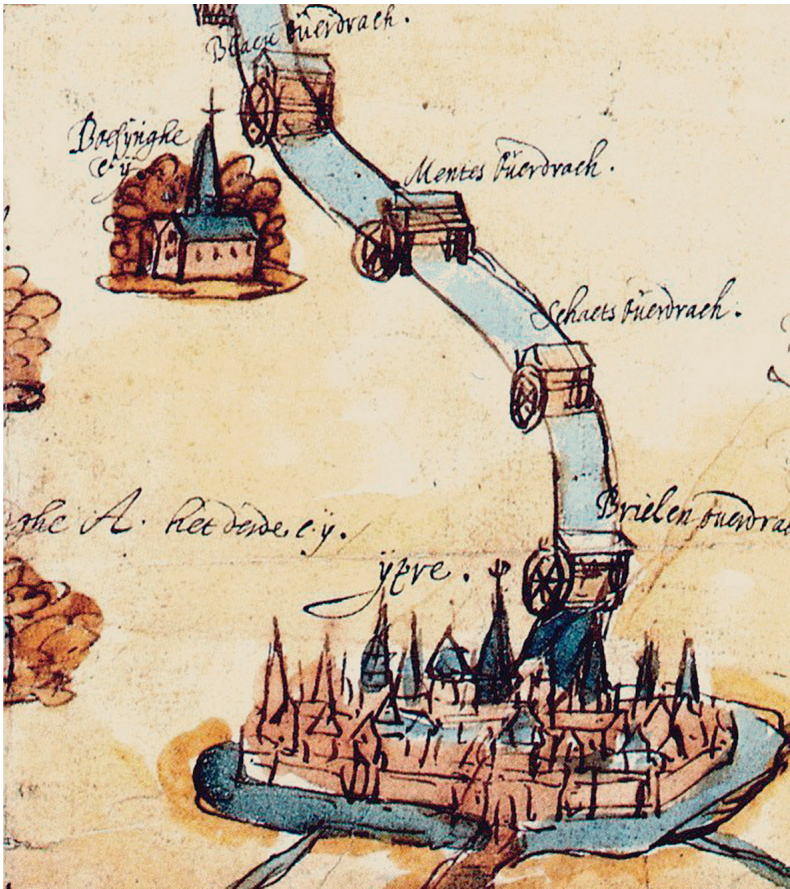
Tussen de reeds behandelde namen zitten ook enkele nederzettingsnamen die hier niet opnieuw besproken worden: Geertruidenberg, Steenberg, Valkenberg, Wagenberg en Zevenbergen als *berg*namen, Almonde en Dubbelmonde als *monde*namen en verder Meer in Gastel, Sprang in de Langstraat, Bovendonk, De Emer in Princenhage, Schimmer bij Terheijden.

Broek (Strijen); Drimmelen (Made en Drimmelen); Drimmelen, Oud- (Made en Drimmelen); Hartel (Terheijden); Made (Made en Drimmelen); Niervaart (Klundert); Standhazen (Geertruidenberg); Strijen; Twintighoeven (Biesbosch); Wede ('s-Gravendeel); Wiel-drecht ('s-Gravendeel, Dordrecht); Zwaluwe.

Van deze 12 nederzettingsnamen zijn er 7 die op een of andere manier het terrein ter plaatse beschrijven: broek, bosje met herten, hooiland, een meer, waterloop bij een veer. Een daarvan was een grens, een andere tevens mogelijk de naam van een

⁽⁵²⁾ Zie hiervoor onder de *berg*namen.

⁽⁵³⁾ Van de Woude, 1944, 133-135.

Afb. 4: Vier overdrachten ('overtomen') op de Ieperleet.
 Fragment uit een 18e-eeuwse kaart van het gebied
 tussen Ieper en Diksmuide. UIT VERHULST, 1995, 114.

product (wede voor kleurstof) waarin men misschien gespecialiseerd was. Twee namen weerspiegelen de door de mens aanbrechte ruimtelijke inrichting (Niervaart, Twintig Hoeven). Strijen is naar de rivier de Striene genoemd, de Zwaluwen naar een gelijknamig veenwater. De betekenis van de naam (Oud-)Drimmelen bleef onduidelijk. Als de eerder al besproken 12 nederzettingnamen meegeteld worden blijkt dat van de

24 nederzettingenamen er 19 naar terreinkenmerken genoemd zijn en twee naar een natuurlijk water.

3.4. *Typische Veenperiode-namen?*

Kunnen we in dit gebied spreken van typische namen voor de Veenperiode als we kijken naar de aard van de benoemde objecten toen ze hun naam kregen? Door de besproken namen zo veel mogelijk te lokaliseren en via de attestaties en de terreingegevens te peilen naar de toestand van het terrein ten tijde van de naamgeving, is voor de beantwoording van deze vraag een basis geschapen. Hier kijken we vooral of de behandelde namen inderdaad bij de Veenperiode horen. In het vervolg van de studie komen de Overstromingsperiode en de Polderperiode aan de orde, en daar zal opnieuw gekeken worden in hoeverre de aan die perioden toegedachte namen daar inderdaad thuis horen. Maar nu eerst de Veenperiode.

De namen van de grote rivieren (Striene, Mark, Dintel) dateren uit de Veenperiode, maar alleen de naam van de Mark laat zich overtuigend verklaren als 'rivier in moerassig gebied'. Beide andere namen zijn duister. De twee beekjes die een beeknaam dragen kwamen beide van de hogere zandgronden het veengebied ingestroomd, waar de Roosendaalse Beek een gegraven vervolg kreeg in de Lede.

Van de twaalf *Amer/Emernamen* blijken er vijf bij de Veenperiode te horen: het zijn alle gebiedsnamen. De andere zeven *amernamen*, alle *kreeknamen*, dateren uit het begin van de Overstromingsperiode. Deze tweedeling ondersteunt de opmerking van Van Loon dat de *amernamen* als waternaam en als terreinnaam gescheiden gezien moeten worden.⁽⁵⁴⁾

Er zijn ook twaalf *laaknamen*. Daarvan hoort er maar één thuis in de Overstromingsperiode: een oude bocht van de Mark die toen afgesneden werd door een rivierversmalling. De laken waren vrij kort (1,6 kilometer gemiddeld). In dit gebied vormden ze een verbinding tussen het veen en een rivier of beek.

⁽⁵⁴⁾ Van Loon, 1965, 22.

Hierin verschillen de lakes van westelijk Noord-Brabant dus sterk van de Kempische lakes zoals die door Kempeneers beschreven werden.⁽⁵⁵⁾

De vijf *lonamen* zijn alle waternamen. Het is niet erg duidelijk of ze bij de Veenperiode horen of al bij het begin van de Overstromingsperiode: zijn het natuurlijke veenwatertjes of inbraakgeulen en overloopkreken, zoals de twee Deurloopgeulen in Prinsland?

De elf *mare/merenamen* horen alle bij de Veenperiode. Het betreft lage natte plekken in het veen, soms (seizoensafhankelijk?) open water en soms ook waterlopen.

De negen *monde/muidenamen* horen eveneens alle bij de Veenperiode: uitmondingen van een kleinere waterloop in een grotere. De naam slaat primair op dat uitstromingspunt, maar in enkele gevallen werd hij de naam van een nederzetting tegenover die uitstroming. Verder valt op dat langs de Schelde *muide* gebruikt wordt en noordelijker *monde*.

In het studiegebied komen vier *sprangnamen* voor, maar ter illustratie werd ook de naam van het dorp Sprang in de Langstraat opgenomen. De *sprangnamen* duiden op het ontspringen van water op de flanken van hellend veen.

In het veen bij de Zwaluwen kwam één watertje met de naam IJssel voor, waarvan we de betekenis niet verder konden doorgronden.

Bij de landnamen zijn de bergen en donken het meest opvallend. Gezien de discussies rond de betekenis van *donk* is hierbij ook gelet op de aanwezigheid van een Pleistocene opduiking in het veen (en latere klei-)gebied.

Van de 18 bergen bleken er slechts 11 dergelijke opduikingen te betreffen. Eén berg ligt op de rand van de hogere gronden, twee bergen lijken eerder op zandige afzettingen aan een getijdengeul. Bij drie bergen kon de geologische situatie niet vastgesteld worden. Dertien bergen kregen hun naam in de Veenperiode. De twee opslibbingen kregen hun naam uiteraard pas

⁽⁵⁵⁾ Kempeneers, 1982.

in de Overstromingsperiode. Daarnaast zijn er de stuifduinen bij de Hartel die met de inrichting kort na 1400 van een konijnenwarande aldaar te maken hebben en daarom ook in de Overstromingsperiode hun naam kregen.

Van de 31 donken bleek bij 22 dat het om Pleistocene opduikingen ging. Eén donknaam slaat op een plek op de rand van de hogere gronden en bij 8 *donk*namen kon de geologische situatie niet beoordeeld worden. 28 *donk*namen dateren uit de Veenperiode, bij drie kon dat niet vastgesteld worden. Er is een wisselwerking in de naamgeving tussen de donk en zijn omgeving: soms wordt de omgeving naar de donk genoemd, maar elders is de donk juist naar de omgeving genoemd.

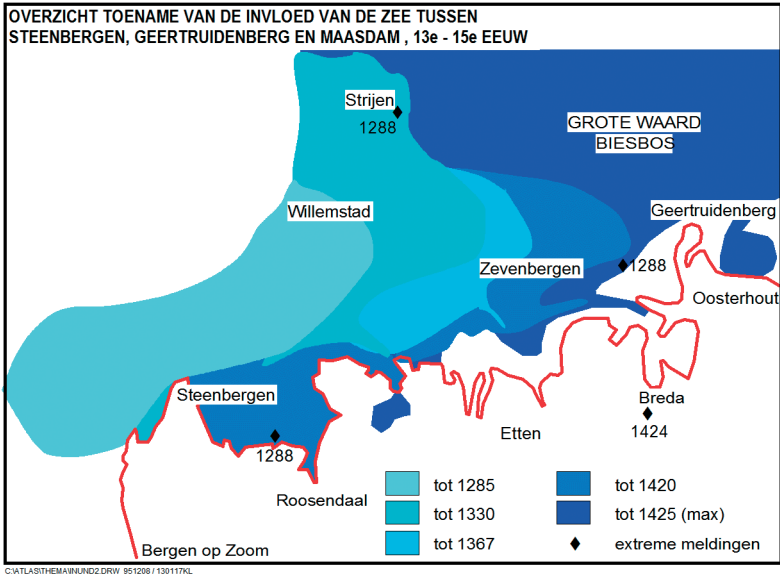
Wat is het verschil tussen donk en berg? De hier gepresenteerde gegevens laten slechts toe te vermoeden dat bergen meer geschikt waren voor nederzettingen dan donken. Maar net buiten het bestudeerde gebied ligt het dorp Raamsdonk...

Het naamselement *hal komt in drie namen voor. Bij Halderberg kan de betekenis inderdaad uitbocht van hoog terrein zijn, maar bij Halle is dat uitgesloten. De Halderdonk is naar dat Halle genoemd.

Vrijwel alle hier besproken nederzettingenamen zijn in de Veenperiode gevormd. Alleen de deling Hoge – Lage Zwaluwe dateert van daarna, maar Zwaluwe zelf is wel een oude naam. Veruit de meeste nederzettingenamen herinneren aan terreinkenmerken, twee zijn afgeleid van een waternaam.

4. Namen uit de Overstromingsperiode

In het vorige hoofdstuk zijn namen behandeld die ontstaan zijn in of horen bij het nog vrijwel ongeschonden natuurlandschap of het geëxploiteerde veenlandschap van het studiegebied. Nu volgen de namen die horen bij of ontstaan zijn in de periode waarin deze streek geleidelijk steeds meer van uit het westen overstromd raakte en veranderde in een opslibbend getijdengebied, een soort waddengebied: de Overstromingsperiode (zie afb. 5).

Afb. 5: *Overzicht van de toename van de invloed van de zee.*
TEKENING K. LEENERS, 2013.

We merken de landschappelijke veranderingen het eerst rond 1225 in het uiterste westen. De Sint-Elisabethsvloeden van 1421 en 1424 leidden tot de grootste oostwaartse uitbreiding van het gebied dat gemeen met de zee kwam te liggen: dat reikte zelfs tot bij Heusden. Op datzelfde moment legde men in het westen al weer polders aan die het tot op vandaag konden volhouden. In het oosten kwam de herdikking later. Tegen 1700 was het grootste deel bedijkt tot een nieuw polderlandschap. Deze periode met steeds nieuwe overstromingen, bedijkingen die opgegeven moesten worden en opslibbend getijdengebied bracht haar eigen namenwereld met zich mee: namen van water, van opslibbend land, van bedijkingen die bezweken. De wortels van de woorden die men voor deze namen gebruikten, zullen veel ouder zijn dan de periode 1200-1700. Hier vraag ik me echter vooral af voor welke landschapselementen uit de

Overstromingsperiode ze gebruikt werden. Doordat er vanaf 1520 veel kaarten van de streek gemaakt werden, kan deze vraag vaak goed beantwoord worden.

Landschapsontwikkeling in de Overstromingsperiode

Voor een goed begrip van het hierna volgende namenmateriaal, is het goed even stil te staan bij de landschapsontwikkeling in de Overstromingsperiode. In deze streek ligt op een dieper gelegen zandige Pleistocene ondergrond aanvankelijk een algemeen veendek van enkele decimeters (in het zuiden) tot enkele meters (in het noorden) dik. Ontginning van dat veen leidt altijd tot een vrij snelle bodemdaling. Om er aan landbouw te kunnen doen, zelfs om er een bruikbaar grasland van te maken, moet het veen ontwaterd worden. Men kon daarvoor bij eb het water laten weglopen. Een belangrijk deel van het veenvolume is water en dat water verdwijnt bij ontwatering. Daardoor komt er lucht, meer bepaald zuurstof, bij de bovenste veenlagen, die daardoor gaan verteren en in CO₂ omgezet raken. Beide processen doen het veenvolume verminderen en dus het maaiveld dalen. Daardoor wordt het land opnieuw te nat en ontwatert men het veen zo mogelijk nog dieper. Dit is het proces dat maakte dat in het Hollands-Utrechtse veengebied de ongeschonden bodem nu rond 2 meter onder NAP ligt. Zonder ingenieuze polderstructuur zou dat gebied dus geheel onder water staan.

Wanneer men het boerenland niet meer dieper kon ontwateren, werd het land opgegeven of gebruikt om er turf te graven of te baggeren. Turfgraven werd daarnaast ook op grote schaal als eerste veenbodemgebruik toegepast. De gewonnen turf werd in de grote steden van Vlaanderen en later ook Brabant opgestookt. Ook de zoutwinning begon met turfgraven.

Al deze processen deden de bodem dalen en maakten het landschap vatbaar voor overstromingen vanuit zee, beter gezegd vanuit Zeeland. Bij vloed kwam er water op het land dat bij eb weer verdwenen was. Het water werd aangevoerd en afgevoerd door krekens, die samen een dynamisch, hiërarchisch

Afb. 6: Vertakkend krekensysteem in de gorzen, met links slikken.

FOTO RIJKSWATERSTAAT.

opgebouwd, fijn vertakt krekensysteem vormden (afb. 6). Waar die krekens ontstonden werd een deel van de veenlaag, of heel de veenlaag opgeruimd. De grootste krekens sneden zich zelfs in in de Pleistocene ondergrond. Via de fijnste haarvaten van het systeem werden ook de uithoeken van het gebied bereikt.

Van belang is hier dat stromend water een bepaalde hoeveelheid sediment kan meedragen. De hoeveelheid hangt af van de sedimentsoort (zand, klei etc.) en van de stroomsnelheid. Snelstromend water zal zijn bedding eroderen en zo meer sediment opnemen. Traagstromend water zal het meegevoerde sediment laten vallen en zo de bedding ophogen en versmallen. Zo streeft het natuurlijke systeem naar een evenwicht tussen de hoeveelheid water die iedere 5 uur 40 minuten verplaatst moet worden en de dwarsdoorsnede van de geul. De uiterste haarvaten van het krekensysteem bedienen maar een klein gebiedje en hoeven dus maar weinig water te verwerken: vandaar dat het maar haarvaten zijn. Maar de grote verzamelgeulen werden heel breed en diep: de Dintel werd 1300 meter breed en zeker een tiental meters diep. Voor het Hollands Diep gelden nog grotere maten.

In de geulen en geultjes trad erosie op: het oude veenland- schap werd opgeruimd. Tussen de geulen bleven echter veen-

eilanden bestaan waarop bij vloed, als het water tot stilstand kwam, sediment afgezet werd. Dat verhoogde de bodem daar, waardoor er bij vloed minder water op kwam te staan en het krekensysteem minder water te verwerken kreeg. Daardoor konden de krekens versmallen. Als er door het water maar genoeg sediment aangevoerd werd, kon een gebied in een eeuw of anderhalve eeuw zover opslibben, dat bedijking van een kleipolder mogelijk werd. Uiteindelijk was tegen 1826 (Dintel met sluis afgesloten) heel het gebied dat na november 1421 (Sint-Elisabethsvloed) dagelijks blank stond herschapen in een aaneengesloten polderland zonder getijdeninvloed.

In de tussentijd, de Overstromingsperiode, was er dus een erg dynamisch landschap met tal van verschillende terreinvormen waarvoor de gebruikers van de streek een hele woordenschat ontwikkelden. Zoals afbeelding 7 toont, had iedere zone in het opslibbingslandschap een eigen begroeiingstype en benaming⁽⁵⁶⁾. Het gebruik door de mens paste zich daar netjes bij aan, maar beïnvloedde uiteraard ook weer de verdere ontwikkeling. Ook voor hun eigen kunstwerken, zoals verhoogde woonplaatsen, dijken en dammen, hadden ze woorden die hier via de toponiemen tot uiting komen. Zodra een gebied bedijkt was stopte daar de verdere opslibbing. Wel konden krekens op den duur dichtgroeien terwijl bij de inrichting van de polder de kleinste haarvaten van het krekensysteem dichtgegooid werden om een rationele verkaveling mogelijk te maken. Buitendijks ging de opslibbing echter verder, waardoor het vervolg van een binnendijks brede kreek buitendijks nu soms maar een smal slootje is.

Hierna worden achtereenvolgens waternamen, namen die met de vorming van nieuw land te maken hebben, namen die met dijken samenhangen en nog enkele andere namen behandeld voor zover ze bij de Overstromingsperiode horen.

⁽⁵⁶⁾ ASB, Gastelse Kaart, 1565.

4.1. *Waternamen*

BLAAK

Blaak is een waternaam die verband houdt met het werkwoord *blaken* ‘stralen, schitteren’.

Blaak (Moerdijk); Blaak (Etten); Zevenbergse Blaak. Mogelijk ook: Korte Blokken.

De Ettense Blaak blijkt een fout van een negentiende-eeuwse kaartmaker te zijn.⁽⁵⁷⁾ Beide andere *Blaak*namen betreffen wel waterlopen (Moerdijk).

DIEP

Met de term Diep worden blijkbaar de grotere actieve getijdengeulen waar altijd water in stond, aangeduid.⁽⁵⁸⁾ In veel bedijkingsplannen werd voorgeschreven dat de dijk zo dicht mogelijk bij “het diepe” gelegd moest worden als men verstandig achtte.

Diep van de Botervliet of Wijvekene (Hollands Diep); Diep van Cakeloo (Prinsland); Diep van den Ham (Etten – Terheijden); Diep van het Haringvliet; Diep van de Kene (Klundert); Diep van de Strijen (Volkerak); Diep van het Volkerak; Noord- en Zuiddiep van de Dintel (Prinsland); Verloren Diep (Prinsland en Klundert).

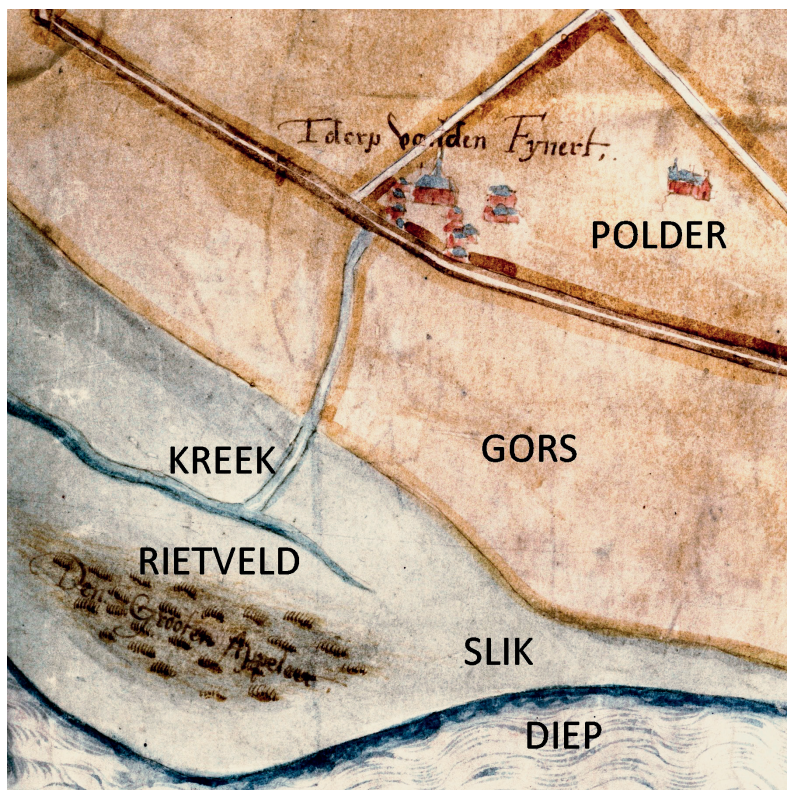
Het Volkerak, Haringvliet en Hollands Diep zijn nog steeds belangrijke zearmen. Andere ooit belangrijke en diepe wateren zijn geheel of deels toegeslibd.

EENDRACHT

De Eendracht is een belangrijke getijdengeul tussen Tholen en Brabant. Hij ontstond ergens rond 1225, voordien strekte het land van Schakerlo zich uit tussen de Striene en de Hoge Rand bij Halsteren. Vervolgens verschoof ook de Zeeuws-Brabantse grens van de Striene naar het nieuwe water van de Eendracht. Sinds 1975 is de Eendracht een onderdeel van de Schelde-Rijn-

⁽⁵⁷⁾ Leenders, 2017.

⁽⁵⁸⁾ Schönfeld, 1955, 264-266; Van Loon, 1965, § 18.

Afb. 7: Zes landschapstypen vlak bij elkaar op de Gastelse Kaart uit 1565. Omgeving Fijnaart. DETAIL UIT DE GASTELSE KAART, 1565.

verbinding tussen Antwerpen en Rotterdam en daarvoor aangepast.

Gezien de eerste vermeldingen betreft het hier niet *eendracht* of *concordia*, maar een naam die samengesteld is uit *heen* en *drecht*. Het naamselement ‘heen’ duidt volgens Schönfeld op riet, in welke betekenis het woord ook door de rentmeester van Steenberghe Michiel Piggen gebruikt wordt: “gorsse ... beset met langen heen; riet ende ander groen wesende den heen soe hoich ende dichte ...”.⁽⁵⁹⁾ Bedoeld zal zijn Zeebies, *Scirpus*

⁽⁵⁹⁾ Schönfeld, 1955, 160-169; Vriend, 1953, 32.

maritimus L.⁽⁶⁰⁾ Daarmee is tevens duidelijk waarom namen met *heen* vaker in dit polderland voorkomen: De Heen, en wat verscholen in Heijningen, polder bij Fijnaart. *Heen* ontwikkelde zich tot *een* met wegval van de h.

Künzel e.a. menen dat drecht = “veer, waterloop”.⁽⁶¹⁾ In Eendracht/Heendrecht komt – gezien het riet in de naam – de interpretatie als waterloop in aanmerking.

Eendracht (Tholen, Halsteren, Oud- en Nieuw Vosmeer).

GAT

Gat is hier een verbreed water, een geul of inham. Zoals uit het gebruik van de term in de polderstreek blijkt is een *gat* speciaal de monding van een kreek in een groter water. Mogelijk ontstond deze aanduiding omdat zo'n kreekmonding vanaf het grotere water gezien een onderbreking, een gat, in de rietkraag is. In de Biesbosch wemelt het van de *gat*namen. In het zuidelijker gelegen huidige zandgebied komt *gat* voor als aanduiding van lage drassige plaatsen.⁽⁶²⁾ Dat zal hier niet van toepassing zijn. Gat wordt ook veelvuldig gebruikt in Noord-Vlaanderen en daar ook in verband met dijkgaten en wielen. Vaak is een dergelijk gat vernoemd naar degene die dit dijkstuk diende te onderhouden of heeft ‘opgemaakt’.⁽⁶³⁾ Van de hierna te noemen *gat*namen, slaan alleen het Karels gat en het Slikgat op dijk-gaten.

Breecat (Fijnaart en Heiningen); Calooise Gat (Teteringen); Gat of Tonnekreek (Klundert, Willemstad); Karels gat (Hoeven); Lamsgat (Zevenbergen); Slikgat (Zevenbergen); Stampersgat (Oud- en Nieuw Gastel); Zwanengat (Zevenbergen).

KEEN

Een keen is kennelijk een betrekkelijk recente inbraakgeul in het oude land. Schönfeld noemt *keen* een kustwoord voor geul of

⁽⁶⁰⁾ Heukels, 1907, 230.

⁽⁶¹⁾ Künzel e.a., 1988, 115.

⁽⁶²⁾ Van Loon, 1965, § 19.

⁽⁶³⁾ Mededeling A. de Kraker, 24 oktober 2017.

kreek, vooral in slikken.⁽⁶⁴⁾ In 1310 werden nieuw gevormde kenen in het ambacht Twintighoeven vermeld.⁽⁶⁵⁾ Ook nieuwe inbraakgeulen konden dus *keen* genoemd worden. Bij de Vlaamse waternamen komt *keen* helemaal niet voor⁽⁶⁶⁾, maar verscholen in oude attestaties rond de Rode Moer bij Sint-Gills-Waas is kene of kine toch te herkennen.⁽⁶⁷⁾ In die dagen was daar echter nog geen getijdewerking, zodat we rekening moeten houden met de mogelijkheid dat het woord daar iets anders betekent, misschien een verkleiningsuitgang is.

Daeyeropskene (Steenbergen); Eewen kene (Steenbergen); Keen (Leur); Keen (Prinsland); Keen (Strijen); Mooie Kene (Klundert); Noord Kene, Zuid Kene (Steenbergen); Rode kene (Steenbergen); Wijvekeen (Klundert).

Blijkbaar werd *keen* gebruikt voor zowel heel kleine, middelmatige en heel grote krekten, zelfs zearmen. Een voorkeur voor slikken als omgeving komt uit de attestaties niet naar voren.

KIL

Volgens Schönfeld is een kil een diep natuurlijk water tussen buitendijkse gronden, vooral aan de benedenrivieren. Danner verwijst bij *kil* door naar *kreek* en geeft als tweede betekenis: een zich vernauwend stuk water, of: bed van een rivier.⁽⁶⁸⁾ Kempeneers e.a. halen Schönfeld aan, maar voegen daar aan toe: In Vlaanderen de benaming voor overblijfselen van vroegere buitendijkse krekten.⁽⁶⁹⁾

Goonskensille (Ossendrecht); Hildernisse Kille (Woensdrecht); Kil (Berendrecht); Kil van Prins Karels polder (Woensdrecht); Noordkil (Ossendrecht); Schipperskil (Ossendrecht); Sluiskille (Ossendrecht); Woensdrechtse Kil.

⁽⁶⁴⁾ Schönfeld, 1955, 213-214.

⁽⁶⁵⁾ voirde kenen die in XXhoeven ghebroken waren: NAG, NDD, reg. 110.

⁽⁶⁶⁾ Kempeneers e.a., 2016, 2018.

⁽⁶⁷⁾ Van Durme, 2014, 215.

⁽⁶⁸⁾ Danner e.a., 2009, 74.

⁽⁶⁹⁾ Kempeneers e.a., 2018, 191.

Uit het materiaal blijkt dat het woord vooral voorkomt langs de Schelde, in de slikken en vaak als uitwatering van een polder of uitloop van een beekje dat van het hoge land komt. De kaart van het Land van Zevenbergen van rond 1530 geeft een aantal killen weer in de omgeving van de latere Blauwe Sluis.⁽⁷⁰⁾ Kil is in deze streek kennelijk vaak een aanduiding voor een geul in de slikken benedenstrooms van een uitwateringssluis. Dat komt goed overeen met Kempeneers' toevoeging "overblijfselen van vroegere buitendijkse krekten."

KREEK

Een kreek is een natuurlijk water, een getijdengeul in overstromingsgebied. Krekten splitsen in een gors of slik tot uiteindelijk een fijn stelsel van kleine kreekjes waardoor het vloedwater overal in het gors of slik kan doordringen en bij afgaand tijd dat gebied ook goed ontwaterd wordt; na bedijking ook binnen polders voorkomend, vaak met verbreding aan de dijk (zie afb. 8), terwijl aan de andere kant van de dijk amper een slotje overblijft.

Aalskreek (Klundert); Barend Kreek (Prinsland); Borgvlietse Kreek (Bergen op Zoom); Botkreek (Willemstad); Calfvense Kreek (Ossendrecht); Cooman Huygenkreek (Zwartenberg); Derrie Kreek (Prinsland); Derrie Kreek (Kruisland); Dode Kreek (Oud- en Nieuw Gastel); Donkse Kreek (Zevenbergen); Evertkreek (Roosendaal); Gelaese Creke (Fijnaart en Heijningen); Hoogkeetse Kreek (Willemstad); Katmanskreek (Willemstad); Koekreek (Fijnaart en Heijningen); Kreek (Standdaarbuiten); Krommekreek (Willemstad); Laaikreek (Bloemendaal); Laaikreek (Kruisland); Lamskreek (Zwartenberg); Lamskreek (Terheijden); Molenkreek (Prinsland); Noord-oostkreek (Fijnaart en Heijningen); Plennekreek (Fijnaart en Heijningen, Willemstad); Potmarkkreek (Prinsland); Rode Kreek (Willemstad); Slootkreek (Prinsland); Struwcreke (Steenbergen); Telink Kreek (Willemstad); Tonnekreek (Willemstad, Klundert); Kleine Tonne (Willemstad); Tuimelaars Kreek (Kruisland); Vlakkekreek (Willemstad); Weelkreek (Prinsland); Westkreek (Prinsland); Zandkreek (Fijnaart en Heijningen, Willemstad); Zonnekreek (Steenbergen).

⁽⁷⁰⁾ NAG, VTH 1716B.

Afb. 8: De kreek Barend met drie verjongingen aan de dijken:
1: 1605; 2: 1650; 3: 1699. TOPOGRAFISCHE KAART, 1925.

De 37 besproken kreen leverden 43 *kreeknamen* op. Eén kreek droeg een pure kreeknaam. De andere *kreeknamen* bevatten een nadere bepaling. 7 daarvan verwijzen naar de streek waarin ze liggen, 6 naar dieren, 5 naar een naburige nederzetting en evenveel naar een persoon waarvan overigens onduidelijk is wat diens band met de kreek was. Drie namen wijzen naar de bodem en ook drie naar de vorm van de kreek. Bij twee *kreeknamen* klinkt de oudere waternaam *laak* door.

RAK

Een rak is volgens het Middelnederlands woordenboek een rechte strook of streek, ook strook land, smalle strook lands, vooral langs of aan een water. Volgens Danner c.s. is een rak een deel van een water dat in een rechte lijn loopt of een gedeelte van een vaarwater dat men in één keer kan uitzeilen.⁽⁷¹⁾

Volkerak.

⁽⁷¹⁾ Danner e.a., 2009, 108.

Het Volkerak ligt ter plaatse van het middengedeelte van het oude water De Striene, maar heeft als zee-arm een heel ander karakter dan die veenrivier. Voor het eerste deel van de naam kan gedacht worden aan een persoonsnaam (Volcke, Folcke, Folk), afgeleid van de Germ. naam Fulco 'volk'.

SLOOT

Sloot lijkt een alledaags woord, maar het had vroeger toch een zwaardere betekenis. Niet zomaar een waterhoudende greppel in het land, maar een scheiding tussen eigendommen, al dan niet met een belangrijke afwateringsfunctie: een treksloot.⁽⁷²⁾

Gravinnensloot (Klundert); Kerksloot (Klundert); Kruissloot (Willemstad); Slootkreek (Prinsland); Wegsloot (Moerdijk).

Dat het bij deze vijf *sloot*namen niet zo duidelijk is waarop de nadere bepaling slaat, is opmerkelijk, behalve dan de kerk van de Kerksloot: misschien achtereenvolgens de oude kerk van Niervaart en de nieuwe van Klundert. Enkele vermoedelijk toch vrij recht gegraven sloten zien we op de kaarten in de gedaante van kronkelende krekken: blijkbaar een gevolg van getijdenwerking. De namen Gravinnensloot en Kerksloot dateren uit de Veenperiode, de Wegsloot is de enige die duidelijk uit de Overstromingsperiode dateert. Reesloot (4x) was aanvankelijk slechts de algemene aanduiding voor een lange rechte belangrijke scheidingsloot uit de inpolderingstijd, maar werd later soms tot een echte waternaam.

UITSLAG

De rivier De Mark stroomde voor 1375 via de stad Zevenbergen en langs Niervaart naar het noordwesten. Waarschijnlijk in 1375 of kort daarvoor kwam een verbinding tot stand met de Dintel, zodat we tegenwoordig wel spreken over Mark en Dintel als één

⁽⁷²⁾ Van Loon, 1965, § 37.

rivier. Het verbindingsstuk, gelegen tussen de latere polders Standdaarbuiten en Sint-Maartenspolder, werd in de zestiende eeuw De Uitslag genoemd.

Uitslag (Standdaarbuiten, Oudenbosch).

Een moergebied ten noordoosten van het huidige Oudenbosch werd in 1294 uitgegeven aan Godevaard Ver Litwivensone, een ander deel in 1300 aan Jan van der Maere.⁽⁷³⁾ Vermoedelijk was het gebied in 1373-1375 zover uitgedolven dat door de stormvloed van die jaren de rivier de Mark langshier een kortere weg naar zee vond. Het veen, of wat er van restte na al dat turfdelven, was er door de stormen uitgeslagen.⁽⁷⁴⁾ De naam herrinnert aan een nogal dramatische gebeurtenis in het landschap: een rivierverlegging. Vergelijk ook in het Middelnederlands Woordenboek, deel VIII, 1048: uitslag: 'uitgeslagen of buitengedijkte grond'.

VAART

Vaart: op dit water was scheepvaart mogelijk. De aanduiding vaart wordt niet alleen voor gegraven bevaarbaar water gebruikt, maar ook voor bevaarbare delen van natuurlijke beken en rivieren.

Kerkvaart (Klundert); Kibbelvaart (Etten); Kriekevaart (Etten); Laakse Vaart (Etten, Hoeven); Niervaart (Klundert); Roode Vaart (Klundert).

Eén water draagt, naast de oude waternaam Lake, maar liefst drie *vaart*namen: Laakse Vaart, Kibbelvaart, Kriekevaart. Het is een gegraven turfvaart die uitmondt in dat natuurlijke water. Ook de nieuwe vaart waar Niervaart naar genoemd is, is gegraven. De kronkelende Kerkvaart lijkt natuurlijk, maar de kronkels kunnen ook ontstaan zijn door de inwerking van het getij op een ooit rechte vaart. De Roode Vaart werd zo breed en diep

⁽⁷³⁾ ONB 1338, 1412.

⁽⁷⁴⁾ Leenders, 1979/1980, 82.

dat niet na te gaan is of daar een gegraven water aan vooraf ging. Vijf van de zes *vaart*namen horen bij de Veenperiode. Alleen van de Roode Vaart is dat, door gebrek aan oude gegevens, niet zo duidelijk. We kennen dat water alleen uit de Overstromingsperiode.

VLIET

Het element *vliet* is een typisch kustwoord voor stromend water.⁽⁷⁵⁾ Van Loon ziet in een *vliet* eerder een getijdengeul, maar is niet bedacht op de grote waterstaatkundige veranderingen die de Overstromingsperiode hier te weeg gebracht heeft.⁽⁷⁶⁾ Volgens Gysseling is een vliet een natuurlijke waterloop in de polders.⁽⁷⁷⁾ Danner zegt slechts van een vliet een ruime waterloop is.⁽⁷⁸⁾ Kempeneers beschrijft een vliet als een traagvloeiende waterloop in poldergebied, maar ook daarbuiten niet onbekend.⁽⁷⁹⁾ Uit Germaans *fleuta ‘stromen’. Behoort bij het werkwoord *fleutan ‘vlieten’.⁽⁸⁰⁾

Borgvliet (Bergen op Zoom); Botervliet (Hollands Diep); Botervliet (Klundert); Haringvliet; Ossendrecht Vliet; Quarenvliet (Steenbergen); Schakersvliet (Halsteren); Steenbergse Vliet; Zandvliet.

Het hier verzamelde materiaal suggereert dat in de Veenperiode *vliet* een water was dat gevoed werd door een beek van de hogere gronden van de steilrand en dat zo’n *vliet*, na een stukje door het veen gestroomd te hebben, in de Schelde of Striene uitmondde. In de Overstromingsperiode werd *vliet* ook gebruikt voor grote getijdengeulen. De *vliet*namen horen dus deels thuis in de Veenperiode en deels in de Overstromingsperiode.

(75) Schönfeld, 1955, 145-150.

(76) Van Loon, 1965, 30.

(77) Gysseling, 1978, 16.

(78) Danner, 2009, 150.

(79) Kempeneers e.a., 2016, 328; 2018, 415.

(80) Kroonen, 2013.

VORE OF VORRE

Mogelijk betekent *vorre* hier greppel, meer bepaald greppel als grensscheiding tussen twee landerijen, dus wat elders *sloot* heet in die grenssloot-betekenis.

Vorre, Grote en Kleine (Klundert).

4.2. *Verlandingsnamen*

In de Overstromingsperiode ging niet alleen land verloren waardoor watervlakten, ondiepe en diepe geulen ontstonden. Op niet weggeslagen stukken van het oude land en later ook in geulen en watervlakten werd sediment afgezet, variërend van zand tot zware klei. Samen met de geulen was er dus een soort waddegebied dat steeds verder verlandde. Bedijking tot landbouwpolders was de afsluiting van dit verlandingsproces dat zo zijn eigen namen opleverde.

AANWAS

Aanwas is samengesteld uit *was*, van het werkwoord wassen, groeien; en *aan*, in de betekenis van tegenaan. In westelijk Noord-Brabant staat aanwas tegenover opwas: een aanwas groeit tegen oud land; een opwas komt midden in een geul tevoorschijn.

Aanwas (Fijnaart); Aanwas (Dinteloord); Aanwas (Heijningen);
Aanwas (Moerdijk); Aanwas (Ossendrecht); Aanwas (Zevenbergen).

In de zestiende eeuw werd *aanwas* in deze streek vooral gebruikt voor recent gevormde gronden. Dat zal de verklaring zijn waarom het meestal slikken betreft en geen gorzen.

DRIFT

Drift zou kunnen wijzen op een plek waar op het water drijvende zaken aanspoelen, zoals in 1288 in Wagenberg gebeurde.⁽⁸¹⁾ Maar

⁽⁸¹⁾ Cerutti, 1956, nr. 124, getuigenis 3; ook Cerutti, 1956, nr 119, voorwaarde 2 (1324).

het lijkt er toch op dat het hier gaat om *drift*, *bedrift*: een beheers-district. De Overste Drift is een van de vijf driften die de graaf van Holland in 1326 voor vijf jaar verhuurde in zijn moer die Zwaluwe heette:⁽⁸²⁾

1. Int eerste hevet Hughe Loef ghehuert die overste drift van der Zuaelwen voers. om XXXII lb. ende X scellinghe Hollands ende een vierdendeel van eere waghe cazen sjaers;
2. Clais Bloc den Riethoec drift om XXIX lb. Hollands ende een vierdendeel van eere waghe cazen sjaers;
3. item die zelve Clais Bloc die hernessen buten dijcs om VI½ lb. Hollands sjaers;
4. voerd Jan Snellaerd dien Poel hoec drift om XXVI lb. XV s. Hollands ende een vierdendeel van eere waghe cazen sjaers;
5. voerd Jan Rode Jan Snellaerds sone die dijc drift om XXI lb. ende V s. Hollands ende een vierdendeel van eere waghe cazen sjaers.

Overste Driften (Zwaluwe).

GORS

Gors: aangeslibd land, zee- of rivierkleiland. Het woord is verwant met gras, groes: het jonge groen, graszode. Idiot: groes, de oppervlakte met groen bewassen. Een gors is een begroeid gebied in een vergevorderde staat van opslibbing, vrijwel rijp voor bedijking. Door opslibbing van slikken groeiden de gorzen aan. Zo werd in 1738 het gors bij het veerhuis van het Nieuw Veer geschat op 5 bunder, terwijl het nog voor 3 bunder in de boeken stond.⁽⁸³⁾ In westelijk Noord-Brabant is de benaming *gors*, langs de Schelde is dat *schor*, in Noord-Nederland is dat *kwelder*. Dit laatste woord werd ook de standaardbenaming in de Nederlandse literatuur.

Antoniegorzen (Willemstad); Boerengorspolder (Nieuw Vossemeer); Boertjens Gors (Klundert); Gemeenten Gors (Zwaluwe); Gors (Hoeven); Gors (Steenbergen, De Heen); Gors (Steenbergen, Triangelpolder); Gorzen (Ossendrecht); Heer Ottengors (Zwaluwe); Jan Wels Gors (Moerdijk); Keense Gorzen (Klundert); Kerkegors (Kruisland); Crauwelsgors (Terheijden); Landekensgors (Klundert);

⁽⁸²⁾ Muller, 1881, 153.

⁽⁸³⁾ BHIC, PF 229 f 56.

Logors (Strijen); Lokkergors (Klundert); Lokker Gors (Zwaluwe); Markgors (Numansdorp); Molengors (Zevenbergen); Nassaugors (Klundert); Oostgors (Zwaluwe); Oud Gors (Drimmelen); Oude-landse Gorzen (Oudenbosch); Rietgorzen (Willemstad); Slobbegors (Fijnaart en Heijningen); Vrouw Lisengors (Hollands Diep); Zevenbergengors (Zevenbergen).

De 26 besproken gorzen leveren 28 *gors*namen op. Daarvan luiden er 5 eenvoudig Gors of Gorzen. 8 gorzen zijn genoemd naar een eigenaar ervan en nog een draagt een heiligennaam. Drie namen verwijzen naar waterlopen (Lo, Mark, Mooie Kene) en ook drie naar planten (riet, veenpluis).

HIL

Hil of hille is volgens het Middelnederlands woordenboek een heuvel. Het woord wordt vergeleken met Ags. *hill*, *hyll*; nld. *hull*; fri. *hel*; eng. *hill*; oeng. *hill*, *hil*, *hel*, *hul*.⁽⁸⁴⁾ Het WNT geeft ook heuvel als eerste betekenis, maar tekent er bij aan dat *hil* in het West-Vlaams nog een gewoon woord is en in Zeeland en op de Zuid-Hollandse eilanden meer bepaald een vlieberg („heuveltje binnen de inlagen”) aanduidt. Ook in het Zuid-Hollandse Westland is *hil* nog in plaatsnamen bekend. In de Baronie van Breda is *hil* volgens Hoeufft een hoogte op het akkerland.⁽⁸⁵⁾

De naam van het gehucht Hil in Loon op Zand wordt door Van Berkel en Samplonius verklaard als ‘hoogte, hogergelegen terrein’, onder verwijzing naar het Engelse woord *hill*.⁽⁸⁶⁾ In het *Glossarium van waterstaatstermen* worden voor *hil* vier betekenissen genoemd: 1) hoge op- of aanwas; 2) opgeworpen hoogte in onbedijkt land; 3) rietveld; 4) duin of duintop.⁽⁸⁷⁾

Achterste Hil (Princenhage); Armenshil (Princenhage); Bergshille (Princenhage); Bon Hil (Klundert); Boter Hil (Klundert); Bovenhille (Princenhage); Brechten Hillen (Princenhage); Buitenhille

⁽⁸⁴⁾ *Middelnederlands woordenboek* op Hille I.

⁽⁸⁵⁾ *WNT*, op hil I.

⁽⁸⁶⁾ Van Berkel en Samplonius, 1995, 95.

⁽⁸⁷⁾ Danner e.a., 2009, 64.

van Halle (Princenhage); Chaamse Hillen (Princenhage); Elderens Hil (Princenhage); Gastershilleke (Princenhage); 'sGrauwen Hille (Princenhage); Grote Riethil (Princenhage); Heenhille (Steenbegen, De Heen); Hil (Princenhage); Hil (Princenhage); Hil (Princenhage); Hille (Princenhage); Hilleken (Princenhage); Hilleke (Princenhage); Hilleke aan de Hendrik (Princenhage); Hillen (Princenhage); Hillen, op de (Princenhage); Hillen (Oosterhout); Hillen (Teteringen); Horenhil (Zwaluwe); Jonkers Hil (Klundert); Kalkarse Hil (Princenhage); Klundertse Hil (Princenhage); Lieshil (Princenhage); Lonterkenshil (Princenhage); Meiers Hil (Princenhage); Mertenshil (Klundert); Mothilleke (Princenhage); Ooiendonkse Hil (Princenhage); Paardenhil (Moerdijk); Raapshille (Strijen); Riethil (Princenhage); Riethil (Princenhage); Riethil (Zwartenberg); Rijntjeshillen (Princenhage); Ruigenhil (Willemstad); Ruissenaars Hilleken (Princenhage); Schanshil (Princenhage); Sint Peters Hil (Princenhage); Slangwijkse Hillen (Princenhage); Spijkse Hillen (Princenhage); Ulecotense Hil (Princenhage); Veerhil (Princenhage); Vliegershil (Moerdijk); Voorste Hil (Princenhage); Weimerse Hillen (Princenhage).

Een hil is in westelijk Noord-Brabant een op- of aanslibbing in het overstromingsgebied van de dertiende tot en met de zeventiende eeuw. Vooral langs de rivier de Mark lagen veel hillen. Dat waren hoog opgeslibde gronden die de tot 500 meter brede oude stroomgeul opvulden nadat deze grote breedte niet meer nodig was. Voor de rivier resteerde toen nog een bedding van 25 tot 50 meter breed. In het zandgebied komen echter ook *hil*namen⁽⁸⁸⁾, die daar uiteraard niets met opslibbing te maken hebben.

De 49 behandelde hillen leverden 53 namen op. Elf hillen heetten kortweg Hil, Hilleke of Hillen. 17 hillen waren genoemd naar een vroegere eigenaar. De namen van 8 hillen verwezen naar een landstreek of een object in de omgeving en zes namen herinnerden aan de ooit aanwezige rietbegroeiing.

Houden we deze gegevens naast de vier in het *Glossarium van waterstaatstermen* opgesomde betekenissen, dan blijkt dat het hier steeds om een hoge op- of aanwas gaat, waarvan ongeveer

⁽⁸⁸⁾ Bijvoorbeeld de Wouwse Hil en de Hil ten zuiden van Leur.

10% in de naam de herinnering aan rietbegroeiing vasthielden. Geen enkele hil was een werf en duinen zijn hier uiteraard helemaal niet aanwezig.⁽⁸⁹⁾

LAND

Land is een algemene benaming voor grond, gors of polder. Het woord lijkt echter vaak eerder 'grondbezit' te betekenen.

Boudensland (Standdaarbuiten); Jan van der Strepeland (Moerdijk); Streepeland (Moerdijk); Jan Vranckensz land (Moerdijk); Landeken van Hoogstraten (Klundert); Meester Klaasland (Moerdijk); Prinsland; Sint-Sebastiaanland (Moerdijk); Wilde Land (Strijen).

Acht van de negen besproken landnamen bevatten de naam van een vroegere eigenaar of bedijker. Eén naam wijst op een verwilderd landschap en hoort nog bij de Veenperiode.

PLAAT

Een plaat is een opslibbing midden in een breed water, aanvankelijk vaak zand, later met een kleidek. Het Glossarium van waterstaatstermen zegt: zandbank, ondiepte.⁽⁹⁰⁾ In Ooltgensplaat bleef het naamelement plaat bebouden, ondanks de opslibbing tot gors en de daarop volgende bedijking.

Ballastplaat (Zandvliet); Molenplaat (Bergen op Zoom); Ooltgensplaat; Plaat (Etten); Plaat (Klundert, Zevenbergen); Prinsesseplaat (Halsteren); Rogge Plaat (Dintel); Ruige Plaat (Dintel); Zandplaat (Dintel).

SCHOR

Vooraf in het gebied rond de (Ooster)Schelde worden de gorzen 'schor' genoemd.

Brodeloze schorren (Halsteren); Buitenschoor (Zandvliet); Galgeschoor (Lillo); Schor (Ekeren); Schor (Steenbergen, De Heen);

⁽⁸⁹⁾ Danner e.a., 2009, 64.

⁽⁹⁰⁾ Danner e.a., 2009, 103.

Schorre van Wijtvliet (Schelde); Schorren van Calfven (Ossendrecht).

SLIK

Slikken zijn de laagste gronden waar alleen bij eb geen water op staat, en die dan een modderig karakter hebben.

Kerkhof Slikken (Woensdrecht); Slijkdijk (Zevenbergen); Slikken van Hildernisse (Woensdrecht); Slikken van Prins Karelsolder (Woensdrecht); Slikken van Hinkelenoord (Woensdrecht).

Er is één oude *slik*naam: de Slijkdijk, zowel *polder*naam als *dijk*naam. De vier andere *slik*namen zijn mogelijk negentiende-eeuwse vernoemingen naar naburige plaatsen.

WERF

Het Middelnederlands Woordenboek schrijft over Werf (warf, waerf, worf, worrif; ook werft, waerft, wareft, znw. o. m. en vr.): “In dezen vorm zijn twee oorspr. verschillende woorden samengevallen, die door Kiliaen nog gescheiden worden; het eene beantwoordt aan een ofri. *warf*, *werf*, hoeve, opgehoogde grond voor een hoeve; het tweede aan ags. *hwearf*, oever, dam (eng. *wharf*).” In onderstaande voorbeelden gaat het om die eerste betekenis. Dat is ook de eerste betekenis die het WNT opgeeft voor Werf-I: “Opgeworpen heuvel, verhoogde plaats, bepaaldelijk tot bescherming tegen watervloeden. Nog gewestelijk.”

De gorzen waren vaak met grassen begroeid en werden als schapenweide gebruikt. Helemaal veilig was het er niet. Daarom wierp men kleine hoogten op, waarop een schaapskooi met woning voor de herder gebouwd werd: een *werf*. Ook lag op de werf vaak een waterpoel met zoet regenwater. Op de zestiende-eeuwse kaarten zien we een aantal van dergelijke werven. Volgens Vierlingh trappelden schapen de nog slappe jonge kleibodem zodanig aan, dat dit na bedijking een goede akkergrond opleverde.⁽⁹¹⁾ In deze streek werden die hoogten *werf* genoemd,

⁽⁹¹⁾ Vierlingh, 1576-1579, 38-39.

maar in Zeeland heten ze *stelle*. De Friese *terpen* zijn in oorsprong woonheuvels, later uitgegroeid tot dorpsheuvels.⁽⁹²⁾ De kaarten tonen zelden werven waarvan de naam ook het element ‘werf’ bevat.

Claes Werf (Strijen); Jobbekens Werve (Zwaluwe).

ZAND

In dit polderland kwam niet alleen lichte en zware klei voor, maar ook zand. Zeker in de vroegste opslibbingsfase was er veel zand en als zandplaat kon dit de scheepvaart hinderen. Dan werd er een baken op gezet als waarschuwing.

Hoogzand (Prinsland); Zandbaken (Hollands Diep); Zandplaat (Dintel).

4.3. *Dijken*

DAM

In dit gebied komen twee soorten dammen voor: afdammingen van waterlopen zoals krekken, en strekdammen waarover men een veer kon bereiken, of die dienden om de aanslibbing te bevorderen of erosie tegen te gaan. Het is deze laatste groep die namen opleverde.

Cornickelendam (Zevenbergen); Dam (Prinsland en Moerdijk); Ewoudsdam (Zevenbergen); Nieuwe Dam (Klundert); Noorddam (Zevenbergen).

DJK

Op de Brabantse zandgronden worden verhoogde wegen door moerassige streken *dijk* genoemd. In de polderstreken die we hier bespreken zijn het echter de waterkeringen die *dijk* heten.

Heer Willemsdijk (Terheijden); Haagse Dijk (Etten, Princehage); Meerdijkje (Zwaluwe); Nieuwe Dijk (Zevenbergen); Poldersdijk (afb. 9, Hoeven, Oudenbosch); Slijkdijk (Zevenbergen).

⁽⁹²⁾ Vierlingh, 1576-1579, 28 noemt ze meestal *werff*. Zie voor een reconstructie van een dergelijke werf De Hullu en Verhoeven, 1920, overgenomen door Vervloet, 1972, 143. Danner e.a., 2009 op *stelle*, *terp*, *werf*.

MOERDIJK

Er waren drie methoden om turf te steken voor de zoutproductie: bij eb op drooggevallen platen met een veenondergrond; bij eb vanaf opgeworpen hoogten of opdrachten; of binnen een redelijk veilige ringdijk, een moerdijk. In het begin van de vijftiende eeuw kwam aan deze werkwijze een einde.⁽⁹³⁾ Daarnaast kan moerdijk ook duiden op een dijk die een moer tegen de zee of ander water beschermt.

Oude Moerdijk (Moerdijk); Nieuwe Moerdijk (Moerdijk)

Deze twee polders waren kleipolders, bestemd voor de verbouw van graan. Hun naam kijkt niet terug naar eerdere tijden, want toen werd hier geen turf gestoken. Eerder verwijst de naam naar het veen dat in de sloten zichtbaar was omdat het kleidek hier maar dun is.

WEEL (afb. 9)

Onder een wiel of weel verstaat men in deze streken een dijkdoorbraakkolk, meestal met een ronde gedaante en vrij grote diepte waardoor de kolk niet of zeer traag verlandt. Bijzondere vormafwijkingen bij wielen leidden wel tot naamsvorming. Vierlingh gebruikt uitsluitend het woord *weel* voor een kolk als gevolg van een dijkdoorbraak en nooit het woord *wiel*. Verder gebruikt hij een hele reeks woorden rondom dat woord weel: *weelen*, *weelenne* = ontstaan van een weel; maar ook: opwellen van water, uitschuren van de grond in het algemeen. Synoniem is *neer* (draaikolk) en het werkwoord *neeren*, draaiend uitspoelen van grond.⁽⁹⁴⁾ Maar *neer* lijkt geen toponiemen opgeleverd te hebben.

Berendrechtter Weel; Cromwiel (Steenbergen); Groene Wiel (Oud- en Nieuw-Gastel); Grote Weelen (Princenhage); Halseweel (Princenhage); Oosterweel; Rode Weel (Kruisland, Zevenbergen); Sint-Joris Weel (Klundert); Welen (Princenhage); Weeltjes (Princenhage);

⁽⁹³⁾ Leenders, 2013, 213

⁽⁹⁴⁾ Vierlingh, 1576-1579, op vele plaatsen in de tekst.

Afb. 9: De poldersdijk met een hele reeks weelen op de Gastelse Kaart uit 1565.

Wele (Bergen op Zoom); Wioldrecht ('s-Gravendeel, Dordrecht); Wijmerse Weel (Princenhage); Zwarte Weel (Steenbergen).

Opmerkelijk is dat men in 1280 (bekend uit *vidimus* 1287) schreef *Crummenwiele* als gebiedsnaam en als persoonsnaam.⁽⁹⁵⁾ Cromwiel en Wioldrecht (1187) zijn de enige namen uit de streek die ook in de oudste attestaties *-wiel* hebben. Verder komt *wiel* alleen voor in moderne of gemoderniseerde benamingen, waarin *weel* vertaald is naar ABN *wiel*. Blijkbaar wordt *wiel* als het standaardwoord in het Nederlands beschouwd.⁽⁹⁶⁾ Binnen het studiegebied werd één *Waal*-vermelding gevonden: De Sint-Joriswael op de samenkomst van de Mooie Keene, de Roode Vaart en het havenkanaal naar Zevenbergen. De oudste vermelding daarvan is echter ook een *weel*naam. Net ten noorden van Strijen loopt de Waleweg, rond 1500 genaamd *die wael wech*.⁽⁹⁷⁾

Michiel de Vaan behandelde het vraagstuk *weel – wiel – waal* in 2014. Hij schreef daarover: “*Wiel, weel* mogelijk voor het eerst in de naam *Gerardus de Wildreht* (1187, bij Dordrecht). Mnl. *wiel* wordt gevonden in teksten uit Holland (vanaf 1284),

⁽⁹⁵⁾ ONB 1197.

⁽⁹⁶⁾ Danner e.a., 2009, 159-160.

⁽⁹⁷⁾ NAG, VHT 1889w.

Vlaanderen en Brabant. Voor Kiliaan (1599) is *wiel* het gebruikelijke woord, *wael* een “verouderde Hollands” woord. De *ee*-variant komt het eerst voor in de naam van Oosterweel bij Antwerpen: *Otserwele* (1210, kopie midden 14^e eeuw), *Oucerwela* (1225), *van outserweele* (1248–1271). *Weele* is de vorm in moderne Zeeuwse en West-Vlaamse dialecten, met betekenissen als ‘kolk na dijkdoorbraak’ en ‘zeegeul’. De moderne familienamen bevestigen grofweg de gevonden geografische verdeling: *ie* komt voor van Holland tot Vlaanderen en in Noord-Brabant (*Aan de Wiel*, *Verwiel*, *van de(r) Wiel(e)*), terwijl *ee* thuishoort in zuidelijk Zuid-Holland en Zeeland (*Verweel*, *van der Weel(e)*, *Overweel*). Ook in het Noordhollands komt *weel* voor (vanaf de 16^e eeuw), maar een Nhol. *ee* kan ook met een Ned. *aa* overeenkomen.”⁽⁹⁸⁾ Blijkbaar had hij geen weet van het overheersende gebruik van *weel* in noordwestelijk Noord-Brabant.

Weel komt ook voor aan de rivier de Dommel in Overpelt in de Limburgse Kempen. Het Weel is daar een kuil of kolk ontstaan na de doorbraak van de rivieroever. Later met hypercorrecte *d* omgezet in *Wedel*. Vandaar de huidige naam van de watermolen aldaar: *Wedelse Molen*. Opvallend is hier het lidwoord *het*. Dit komt in Overpelt al in de zestiende eeuw voor.⁽⁹⁹⁾

4.4. Overige namen

Appelaar (Fijnaart en Heijningen); Banken (Strijen); Bloemendaal (Zevenbergen); Bloemendaal (Klundert); Drenkveld (Prinsland); Ever (Roosendaal); Fijnaart; Galentee (Ooltgensplaat); Gelee (Strijen); Geren, De (Zwaluwe); Heijninge (Fijnaart en Heijninge); Hoop (Hoeven); Kakeers (Prinsland); Ketel (Klundert); Ketelpolder (Moerdijk); Klundert; Koekkoek (Zevenbergen); Koestelle (Oosterweel); Krijtenburg (Etten); Leegte (Moerdijk); Omloop (Moerdijk); Omloop (Etten); Papenoort (Dintel); Piet (Oud- en Nieuw-Gastel); Roomeet (Haringvliet); Scheren (Prinsland); Slegge

⁽⁹⁸⁾ Michiel de Vaan, 2014 op <http://nederl.blogspot.nl/2014/08/addenda-ewn-waal-en-wiel.html>

⁽⁹⁹⁾ den bempt gelegen aent wele, 1516, Overpelt, Gichten 41, 25v; bouen dat wedel, 1575, Gichten, 45, 222; teghens het weel gelegen, 1617, id. 50, 35v; in het wedel, 1844, Kadastrale Legger.

(Klundert, Zevenbergen); Standdaarbuiten; Tobe (Prinsland); Verdronken Oord (Moerdijk); Vlakke Hoek (Willemstad); Vogel (Zwaluwe); Vrije Kavelen (Zwaluwe).

Van de 34 namen in deze groep konden er 6 niet goed geïnterpreteerd worden. Acht namen refereren aan de levende natuur: vogel, koekoek, koe, riet, bloemen en een appelboom. Ook negen namen verwijzen naar andere terreinkenmerken: herinnering aan de turfgraverij, diepten, vlakten, de vorm van het slik, de slechte kwaliteit van de bodem, de kleikluiten die er lagen of de verdronken toestand ervan. Twee namen herinneren aan een eerdere eigenaar.⁽¹⁰⁰⁾

4.5. *Typische Overstromingsperiode-namen?*

Hiervoor zijn 305 namen van 258 plekken in het studiegebied besproken waarvan in eerste instantie gedacht werd dat ze ontstaan zijn in de Overstromingsperiode. Bij die bespreking bleek bij 21 namen (15 plekken) dat ze nog uit de Veenperiode dateren. Het meest opvallend was dat bij de *vaart*namen waarvan 5 van de 6 namen zo geïnterpreteerd werden. Ook 5 van de 11 *vliet*namen horen waarschijnlijk tot die oudere periode. Het betreft namen aan de Scheldekant: Zandvliet, Ossendrechtvliet, Borgvliet, Schakersvliet, Quarenvliet. De andere zes *vliet*namen betreffen grotere getijdengeulen in het overstroomde gebied. Het toponiem Overste Driften (Bij de Zwaluwe) blijkt nog bij de Veenperiode te horen, maar een deel van dat gebied zien we terugkomen als Ottengors, een naam die wel bij de Overstromingsperiode hoort. Het oude veenlandschap ging opslibben! Van de tien besproken *sloot*namen bleken er twee toch in de Veenperiode thuis te horen.

⁽¹⁰⁰⁾ De Oosterweelse Koestelle telt hier tweemaal mee: voor de koe en voor de stelle.

Tabel 1: Namen uit de Veenperiode en de Overstromingsperiode.

<i>Type</i>	<i>Aantal</i>	<i>Veenperiode</i>	<i>Overstromings- periode</i>
aanwas	6	0	6
blaak	2	0	2
dam	6	0	6
deurloop	2	0	2
diep	11	0	11
dijk	10	0	10
drift	1	1	0
eendracht	1	0	1
gat	11	0	11
gors	28	2	26
hil	53	0	53
keen	5	0	5
kil	8	0	8
kreek	37	0	37
land	10	1	9
moerdijk	2	0	2
overig	41	5	36
plaat	10	0	10
rak	2	0	2
schor	7	0	7
slik	5	0	5
sloot	10	2	8
uitslag	1	0	1
vaart	6	5	1
vliet	11	5	6
weel	12	0	12
werf	2	0	2
wiel	2	0	2
zand	3	0	3
Totaal	305	21	284

Zo bleven er 284 namen uit de Overstromingsperiode over. Heel overheersend zijn daarbij de *hillen* (53), de *kreken* (37) en de *gorzen* (26). Langs de Schelde, buiten het eigenlijke studiegebied maar hier toch opgevoerd omwille van het contrast, werden de *gorzen* echter *schor* genoemd (7). Elf wateren werden *diep* genoemd: het zijn inderdaad de grootste geulen. Het element *gat* vinden we in 111 namen terug. Een *gat* lijkt hier vooral de plaats te zijn waar een kleinere kreek op een grotere aansluit. Door een *gat* stroomt het water onder invloed van het getij de *gorzen* in of uit. De *mondenamen* die we bij de Veenperiode zagen, betreffen de uitstroming van een rivier in een grotere, met een min of meer constante stroomrichting. Een achttal *kreken*, vooral in de slikken, heten *kil*.

Het hele aanslibbingsproces komt in de namen naar voren. Naast de *gorzen*, *schorren* en *hillen* zien we de *plaat* (10), het *slik* (5), het *zand* (3) en meer algemeen de *aanwas* (6), al blijkt met die term toch vooral recent gevormd slikland bedoeld te worden. Het naamselement *land* (9) blijkt vooral gebruikt te worden om iemands bezit en dus niet een specifieke verlandingsfase aan te geven. Hoewel er veel *werven*, opgehoogde woonplaatsen, geweest moeten zijn, vonden we maar van twee de naam.

Blijkbaar is er dus een hele reeks naamselementen die vooral in de Overstromingsperiode gebruikt werden om toponiemen te vormen. Die elementen zijn vooral landschapsbeschrijvend van aard. De *vaartnamen* horen echter in de Veenperiode thuis evenals de *vlietnamen* langs de Schelde, waar de *gorzen* overigens *schor* heten.

5. Namen uit de bedijkingsperiode

5.1. De verzameling polders

De ontwikkeling van het landschap in het studiegebied wordt – als we afzien van de moderne ontwikkelingen na 1953 – afgesloten door de inpolderingen. De naamkundige weerslag daarvan wordt verkend aan de hand van de namen van 201 polders die in 1900 nog bestonden. De oudste daarvan is de

twaaalfde-eeuwse polder Schakerlo op het eiland Tholen, de jongste de Drie Broeders Polder uit 1883 aan de Dintelmonding. De polders bestrijken dus zeven eeuwen, maar het zwaartepunt van de inpolderingen ligt in de zestiende eeuw, toen 31% van de polders, met 39% van de oppervlakte ingedijkt werd. Ook de eeuw ervoor en die erna waren samen goed voor vergelijkbare aantallen en oppervlakten.

Tabel 2: Aantal en omvang (in ha) van de polders per eeuw

<i>Eeuw</i>	<i>Aantal</i>	<i>Omvang in ha</i>
12	2	507
13	2	777
14	33	6400
15	20	10120
16	62	22257
17	49	12249
18	23	3779
19	10	1100
Totaal	201	57189

Hierna worden 3 perioden onderscheiden: tot 1500; 1500-1599; 1600-1899, waarbij de vraag onderzocht wordt of er in de loop van de tijd veranderingen in de naamgevingsgewoonten optraden en zo ja, welke die waren.

Om dat te kunnen onderzoeken zijn de *poldernamen* getypeerd. Er zijn 60 namen die deels of geheel landschappelijke karaktertrekken weerspiegelen. 68 polders zijn naar personen (eigenaren, bedijkers...) genoemd. 53 polders zijn genoemd naar een object in de naaste omgeving. Zo is de Veerpolder genoemd naar de veerverbinding die daar vlakbij over het water lag. 43 *poldernamen* dragen een element uit de tegenstelling oud-nieuw in zich. In 15 *poldernamen* komt een windrichting voor en bij evenveel namen is de tegenstelling groot-klein te zien. In twee gevallen bleek de polder-naam niet goed te classificeren op een van de naamgevingsthema's.

5.2. *De poldernamen naar benoemingsthema getypeerd*

NAMEN DIE NAAR HET LANDSCHAP TER PLAATSE VERWIJZEN

Oude plaatsen

De Schakerlopolder is vernoemd naar het oude Schakerlo. Wijmeren, Rooskensdonk, Hooidonk, Werft, Kraaiennest, Kroeten, Slangwijk, Asterd, Hintelaken, Abroek, De Angel, Halle zijn aloude namen van gedeelten van de (Princen)Haagse Beemden. Ze beschrijven alle op een of andere manier hun landschap.

Terreingesteldheid

De Hoge en Lage Vucht bij Teteringen zijn twee hooilandpolders in een eerder uitgeturfd nat gebied dat in 1314 Die Vuchte heette.⁽¹⁰¹⁾ Die naam verwijst naar de bodemgesteldheid. Vergelijk Middelnederlands vochte 'nat, vochtig' en de plaatsnaam Vucht in Noord-Brabant en Belgisch-Limburg. De Krochten aan de Mark in Teteringen heette in 1440 *in de croechte*. Krocht betekent volgens Schönfeld 'laaggelegen grasland, maar ook hoge zandgrond'. In dit geval geldt de eerste mogelijkheid.⁽¹⁰²⁾ De Broekpolder en de Razernijpolder, beide op Tholen, verwijzen naar de bodem en naar de dreiging van het Scheldewater. De Rubeerepolder is genoemd naar een gors dat al eerder Rubeere heette en weer verwees naar een moerdijk genaamd de Rughe Bere. Delahaye begrijpt die naam als een combinatie van *rughe* dat riet zou betekenen, en *bere* dat op modder duidt.⁽¹⁰³⁾ Het Middelnederlands Woordenboek geeft op *ruge* echter ruigte aan als betekenis. Middelnederlands ruuch is een nevenvorm van ruw. De Zwartenbergse polder is genoemd naar de hoogte Zwartenberg die zijn naam weer ontleende aan het veen dat er lag.⁽¹⁰⁴⁾ De naam Den Bommel gaat terug op een gors-naam de Bommel die 'venige klont' zou betekenen en vermoedelijk naar

⁽¹⁰¹⁾ Buiks, 1990, 209-210.

⁽¹⁰²⁾ Buiks, 1990, 129-130.

⁽¹⁰³⁾ Delahaye, 1972, 247.

⁽¹⁰⁴⁾ Zie hiervoor.

een slappe ondergrond verwijst.⁽¹⁰⁵⁾ Bommel duidt ook in Vlaamse waternamen op zompige of venige grond, zoals sommige meersen, waarin men gemakkelijk wegzakt.⁽¹⁰⁶⁾ De polder Zandberg is genoemd naar een zandige aanslibbing ten oosten van Klundert. De Kleine Zandberg werd naar zo'n plek dicht bij Zevenbergen genoemd. Ten zuiden en westen daarvan lagen er ooit meren in het oude veenlandschap, waaraan de namen Kleine Meren en West en Oost Meeren polder herinnerden. Door polderfusies verscheen daar later de verschrikkelijke naam "De Noord-, Toren-, Oost- en Westmeerenpolders" op de kaart.⁽¹⁰⁷⁾ Mookhoek is een poldertje ten oosten van Strijen. Mook is volgens de uitgevers van Vierlinghs Tractaet een "spierachtigen ondergrond".⁽¹⁰⁸⁾ Volgens Danner e.a. is *moock* een slappe moergrond.⁽¹⁰⁹⁾

Verlandingsfasen

De namen van een reeks polders verwijzen naar heel het verlandingsproces. Ter plaatse van het verdrongen Niervaart ligt nu een restant van de polder Grote Ketel. Die naam herinnert mogelijk aan het diep door de Mooie Kene uitgespoelde gat dat later weer opgevuld raakte. De polder Landen op de Plaat is inderdaad een ingepolderde opwas, in dit geval in de Mooie Kene. De namen van de polders Slikpolder en Oude Slijk (beide bij Zevenbergen) verwijzen naar de slikken die alleen bij laag water droogvielen. Toen kregen die gebieden hun naam die ze na verdere opslibbing tot een rijp gors ook als polder behielden. Een vroege gorsfase, wanneer er vooral riet groeit, gaf de naam aan de polder Rietveld bij Ooltgensplaat. Het *hei* in de namen Oude Heipolder en de Nieuwe Heipolder verwijst niet

⁽¹⁰⁵⁾ Van Berkel en Samplonius, 1995, 28.

⁽¹⁰⁶⁾ Kempeneers e.a., 2018, 61

⁽¹⁰⁷⁾ Bijvoorbeeld: Topografische kaart 1:25.000 edities rond 1970.

⁽¹⁰⁸⁾ Vierlingh, 1576-1579, XL. Op blz. 204 schrijft Vierlingh zelf: "Aengaende voorts de spierige, sachte cleijegronden ende voorts de moerachtige, moeckige ende gespierige gemengde gronden, sijn wel de dangereuste ende perijculeeuste om sluijsen daer op te leggen ende te houden liggen sonder sincinge ende merckelijcken te ontsittenne."

⁽¹⁰⁹⁾ Danner e.a., 2009, 88.

naar de heideplant, maar naar riet, dat in deze streken vaak *heen* genoemd werd.⁽¹¹⁰⁾ Dat zien we ook terug in de namen Heensche polder en Heijningen. De rijpe gorsfase zien we terug in de namen Crauwelgors polder (in het westen van Terheijden, naar de familie Crauwels genoemd); de Boerengorspolder (Nieuw-Vossemeer) en Oude Gors ('s-Gravendeel). Typische namen van hogere oevers zijn Raepshille (bij Strijen) en Ruigen Hilschen polder, dat is de polder waarin Willemstad ligt.

Dieren en planten

Boksnest lag tussen de Teteringse Vucht en de Mark. De naam, in 1362 *Boxnest*, verwijst mogelijk naar een nestelplaats van de reebok. Buiks wijst op het nabijgelegen Hertel: 'lo waar herten huisden'.⁽¹¹¹⁾ De Peukepolder op Tholen heette vroeger ook wel de Paddepolder. De naam lijkt op die van de naastgelegen Puitepolder, want een puit is een kikker.⁽¹¹²⁾ De Koekoekpolder (bij Zevenbergen); Vogelenzang (Oud-Vossemeer); en Meeuwensoord ('s-Gravendeel) zijn naar vogels genoemd, terwijl Bloemendaal (Klundert), net als het gedeelte Bloemendaal van de Grote Zonzeelse Polder en een aantal venen in het zuiden van Zundert, naar de daar bloeiende planten genoemd zijn. Namen als Lokkerspolder en Lokkergors (beide Klundert), en ook De Lokker voor een gebiedje bij Wagenberg lijken te verwijzen naar wollegras of veenpluis, dat omwille van zijn opvallende witte kuif hier 'lok' of zelfs 'witlok' genoemd werd.⁽¹¹³⁾ Zo komt de levende natuur in beeld. Maar het blijft oppassen: de Klundertse Lokkerspolder is genoemd naar Merten de Loekere die het gebied bedijkte!⁽¹¹⁴⁾ In 1477 gaf Maria, gravin van Holland en vrouwe van Putte, aan haar tante Anne van Bourgondië de gorzen, aanwassen en aanwerpen, genaamd Galantee en Oelkinsplate met de gorzen van de Bommel, met de toekomstige aanwassen, aanwerpen en verdere toebehoren in

⁽¹¹⁰⁾ Zie hiervoor bij Heenhille.

⁽¹¹¹⁾ Buiks, 1990, 65-66.

⁽¹¹²⁾ Widerom, 1964, 121.

⁽¹¹³⁾ Van Loon, 1965, § 78. Veenpluis: *Eriophorum angustifolium*.

⁽¹¹⁴⁾ Van Bree, 1971.

erfpacht.⁽¹¹⁵⁾ Galantee is dus een oudere gors-naam die in 1524 overging in de polder-naam Galatheepolder. De naam verwijst misschien naar de galantwortel of alantwortel, een plant met een bittere wortel die wel voor medicijnen gebruikt werd: *Inula helenium* L.⁽¹¹⁶⁾ De vraag is alleen wat die Griekse plant met de gorzen van onze Delta te maken heeft. Waarschijnlijker is dat de naam een hoge toekomstverwachting uitspreekt, door de verwijzing naar de klassieke schoonheid Galatea.

Waterlopen

De Deurlopolder in de zuidoosthoek van Tholen verwijst mogelijk naar een waterloop aldaar.⁽¹¹⁷⁾ De polder ‘Bosselaar en Droge Mark’ is genoemd naar de kreek de Bosselaar of Borstelaar, en naar het geheel verlande stukje van de rivier de Mark, dat in die polder ligt.

Grondgebruik

De naam Hoevense Beemden beschrijft goed het hooilandgebruik van dit gebied vanuit het dorp Hoeven. Op vergelijkbare wijze spreekt men van Ettense Beemden en Haagse Beemden.⁽¹¹⁸⁾ De namen Klaverpolder (Moerdijk) en Weipolder (bij Ooltgensplaat) tonen het gebruik van de polder. Het gebied van de polder Het Kooiland (bij Strijen) heette eerder Het Kooigors. Vermoedelijk heeft daarin een eendenkooi gelegen.

Inpoldering

De Leguitpolder onder Oud-Vossemeer heeft een doorzichtige naam: Buitenwaarts leggen, een dijk, vgl. *utelage*: een stuk land buiten de dijk dat met een kade of zomerdijk afgesloten werd; ook die afsluiting zelf.⁽¹¹⁹⁾ Dat is de tegenhanger van het nog wel bekende inlaag, inlaagdijk. De Verdronken Aanwas is een gedeelte van de Sinte Ontcommerpolder uit 1482 dat in 1628

⁽¹¹⁵⁾ NAG, HSA, reg. 1.

⁽¹¹⁶⁾ Middelnederlandswoordenboek op galant.

⁽¹¹⁷⁾ Zie hiervoor.

⁽¹¹⁸⁾ Leenders, 1974. 1611: de Ettensche bempden. NAG, NDR 7437 f 57v. 1565: De Hoevensche Beemden. Gastelse Kaart.

⁽¹¹⁹⁾ Middelnederlandswoordenboek op utelaggen, utelage.

werd gevoegd bij de te inunderen gronden van de waterlinie tussen Steenbergen en Bergen op Zoom.⁽¹²⁰⁾

Duistere namen

De betekenis van Hikke in de naam Hikkepolder is onbekend. De Hoop was een gors tussen de Laakse vaart, de dijk van de Hoevense Beemden en de Mark.⁽¹²¹⁾ Oude Klem en Nieuwe Klem zijn twee poldertjes die tegen 1599 bedijkt werden. Dit gebiedje behoorde eerder tot de polder Nieuw Strijen die in 1552 verdronk. Welke betekenis *klem* hier heeft, is onduidelijk. Is het een turfgraversterm of een verwijzing naar natte grond?

NAMEN DIE NAAR PERSONEN VERWIJZEN

Het betreft hier in de regel ofwel de personen, vaak regionale heren, die de aanzet tot de inpoldering gaven, of eigenaren die om een of andere reden hun stempel op die polder gedrukt hebben.

Heiligen

Een zevental polders is naar een heilige genoemd. De Aanwas of St.-Ontcommers polder is genoemd naar de lokale heilige en patroon van de nabije stad Steenbergen, Sinte Ontcommer. De St.-Maartenspolder is genoemd naar de heilige Martinus die overigens niet de patroonheilige van Hoeven of Oudenbosch is. Het St.-Sebastiaanland, een poldertje op het Eiland van Moerdijk, had het gilde van Sint Sebastiaan uit Dordrecht als eigenaar. De polder Kruisland heette aanvankelijk Heilig Kruisland, een verwijzing naar het Heilig Kruis.⁽¹²²⁾ Laurentiusdijk bij Steenbergen is om onbekende reden naar Sint Laurentius genoemd. De Hikkepolder op Tholen heette ook wel Onze Lieve Vrouwepolder.⁽¹²³⁾

⁽¹²⁰⁾ Delahaye, 1972, 243.

⁽¹²¹⁾ Zie hiervoor.

⁽¹²²⁾ Delahaye, 1972, 250.

⁽¹²³⁾ Widerom, 1964, 135.

Markies en markiezinnen

Op 29 mei 1548 verkochten Jacqueline van Croÿ, markiezin-weduwe van Bergen op Zoom en haar oudste zoon Jan IV het gors van Fijnaart ter bedijking onder de naam Vrouw Jacobs Lant. In de praktijk ging de polder al snel Fijnaart of Oude Fijnaartpolder heten. De polder van Nieuw-Gastel (1551, herdijkt 1595) droeg aanvankelijk een andere naam: het Heer Jansland, verwijzend naar heer Jan IV van Bergen op Zoom.⁽¹²⁴⁾ De Juffrouwenpolder van 1615 werd misschien genoemd naar de twee jaar eerder aangetreden markiezin Maria Elisabeth I Clara van den Bergh. De in 1612 omkade gorzen ter plaatse van de Mancia Winterpolder of Nieuwland werden in 1613 door de dochter van markies Jan van Wittem, Maria Mancia, verkocht aan enkele investeerders die het gebied bedijkten. Oorspronkelijk heette de polder 'Vrouwe Manciapolder'. In 1628 is er sprake van de 'Vrouwe Mancia Winterpolder'. De toevoeging *winter* duidt op het contrast met de naburige Mancia Zomerpolder: een winterpolder bleef altijd droog, een zomerpolder alleen in de zomer.⁽¹²⁵⁾ Die polder is later, maar al voor 1772, Prins Hendrikpolder genoemd, zonder dat duidelijk is welke prins daarmee bedoeld werd. De Elisabethspolder bij Fijnaart werd in 1650 bedijkt in opdracht van Elisabeth van den Bergh, markiezin van Bergen op Zoom. De Oud-Glimespolder werd herdijkt in 1688, maar erfde zijn naam, die verwijst naar zestiende-eeuwse markiezen van Bergen op Zoom, van een voorganger. De in 1692 bedijkte Auvergnepolder is genoemd naar de markies Frederik Maurits II de La Tour d'Auvergne, die overigens toen net uit zijn ambt gezet was: een politiek prikkelende naam? De Theodoruspolder (1786) bij Bergen op Zoom is genoemd naar markies Karel Theodoor.

Oranje-Nassau

De Nassaus waren aanvankelijk heer van Breda, maar verwierpen in de loop van de tijd ook stad en land van Steenberg en

⁽¹²⁴⁾ Delahaye, 1970.

⁽¹²⁵⁾ Delahaye, 1975.

de heerlijkheden Niervaart en Zevenbergen. Vanaf 1543 voerden ze ook de titel prins van Oranje.

In 1538 werd direct ten noorden van de stad Steenberg en de Graaf Hendrikspolder aangelegd, genoemd naar graaf Hendrik III van Nassau, heer van Steenberg en Breda. Daardoor werd echter de haven van de stad geblokkeerd. Pas kort na 1580 werd de polder gesplitst, zodat er ruimte kwam voor een havenkanaal en de Oost Graaf Hendrikspolder en West Graaf Hendrikspolder ontstonden.⁽¹²⁶⁾ De bedijking van Oude Prinslandse polder in 1605 was een groot project waarbij uitgestrekte gorzen van de prins van Oranje ingepolderd werden. In de polder verrees het dorp Dinteloord. In 1610 werd aan de oostzijde van de Roode Vaart een gors bedijkt dat eigendom van de prins was: de Nassaupolder. De in 1645 bedijkte Emiliapolder (Drimmelen en omgeving) die vroeger ook wel Amalia- of Æmiliapolder genoemd werd, is genoemd naar Amalia van Solms-Braunfels (1602-1675) echtgenote van prins Frederik Hendrik van Oranje.⁽¹²⁷⁾ De Willemspolder bij Dinteloord werd in 1649 aangelegd en genoemd naar prins Willem II, naar wiens vrouw, de Engelse prinses Maria Stuart, in 1650 de Mariapolder (aan de westzijde van Prinsland) is genoemd. De naam van de afrondende bedijking rondom het eiland van Moerdijk, die ook in dat jaar gereed kwam, verwijst naar haar koninklijke afkomst: Royale Polder. De Koningsoordpolder die in 1699 bij Dinteloord bedijkt werd, verwijst naar prins Willem III van Oranje die toen koning van Engeland was. De Annapolder uit 1755 is genoemd naar Anna van Hannover, de moeder van prins Willem V. De Kleine Karolinapolder en de Kooi en Karolinapolder, die ook in 1755 tot stand kwamen, verwijzen naar haar zus Carolina.

De Nassaupolder aan de Steenbergse Vliet ten zuidwesten van Dinteloord werd in 1791 ingedijkt.

⁽¹²⁶⁾ Delahaye, 1972, 256-258.

⁽¹²⁷⁾ Van Ham, 1966, 177.

De Prins Willem Frederik Karels­polder is in 1858 genoemd naar de broer van de koning Willem II: de laatste uit de reeks naar leden van de familie Oranje-Nassau genoemde polders.

Plaatselijke heren

De Dalempolder op Tholen in 1356 is genoemd naar Jan van Chattellon, heer van Dalem en Tholen.⁽¹²⁸⁾ Het Land van Essche dat in 1597 bedijkt werd, is vernoemd naar Jan van Essche. Deze was in 1483 de rentmeester die namens de grafe­lijkheid van Holland hier de gorzen verpachtte.⁽¹²⁹⁾ De Aren­bergse polder (ca. 1600) werd aangelegd in de periode 1560-1648 waarin de heerlijkheid Zevenbergen in handen van de adellijke familie Arenberg was. De naam Heerenpolder (1634) verwijst naar de ambachtsheren van Nieuw-Vossemeer. De Mariapolder uit 1731 bij Ooltgensplaat is genoemd naar Maria van Aerssen, de vrouw van de toenmalige ambachtsheer.

Andere bedijkers of eigenaren

De regionale en lokale heren gaven land ter bedijking uit en lieten dat dus soms blijken uit de naamgeving. Maar ook de mensen die deze gronden kochten en bedijkten, gaven graag hun naam aan de nieuwe polder. Maar liefst 27 polders kregen zo hun naam.

Krauwelaar (1370) in Teteringen aan de Mark is vermoedelijk genoemd naar de familie Crauwel,⁽¹³⁰⁾ net als het in 1545 bedijkte Crauwelgors. De naam van de smalle Slabbekoorn­polder, die in 1434 bedijkt werd aan de Tholense kant van de Eendracht, bevat waarschijnlijk de familienaam Slabbekoorn die veel voorkomt in oostelijk Zeeland. De Ketelpolder op het Eiland van Moerdijk is genoemd naar Heyman van de Ketel (bij Schiedam) die deze grond in het midden van de zestiende eeuw bezat. Hij is zeker niet de bedijker: dit is heel oude grond die in de Overstromingsperiode ook zonder dijken droog bleef. De ambachtsnaam Kethel bij Schiedam is via hem tot een

⁽¹²⁸⁾ Widerom, 1964, 119.

⁽¹²⁹⁾ RAD, LVE 12.

⁽¹³⁰⁾ Buiks, 1990, 131.

polder-naam in Moerdijk geworden.⁽¹³¹⁾ Het Landeke van Hoogstraten heeft een wat ingewikkelde geschiedenis. In het voorjaar van 1564 nam de Gerard Gramaye grote bedragen aan geld op van onder anderen de graaf van Hoogstraten om zijn gorzen en aanwassen onder Zevenbergen binnen twee jaar te bedijken. Men kwam voorlopig niet verder dan zomerdijken rond het gebied, dat de Nieuwe Nieuwendijk werd genoemd. De Gastelse kaart geeft dit poldertje aan als de nieuw bedijckten polder van Grammaye anno (15)65. De polder heette later "Landeken van Hoogstraten". Die naam verwijst naar de gravin van Hoogstraten die in 1586 eigenaresse van het poldertje was, mogelijk als gevolg van die lening. Pas in de volgende eeuw werd er een zeedijk omheen gelegd. Hierbij was ook het buitendijks gelegen land betrokken dat in 1582 door de prins van Oranje aan mr. Jan Basius, zijn zaakwaarnemer in onze streek, was uitgegeven. Het werd later met een zomerkade omgeven en Basiuslandeke genoemd.⁽¹³²⁾ De namen Nieuwe Pelgrimspolder en Oude Pelgrimspolder hebben niets met vrome bedevaartgangers te maken. Volgens een kladaantekening in het archief van circa 1580 heeft Aert Pelgrom in het jaar 1568 ongeveer 60 bunders gors ingedijkt, dat daarna het Pelgromsland heette.⁽¹³³⁾ De Geldersche polder was in 1560 al omkaad.⁽¹³⁴⁾ In 1571 werd er door de Antwerpenaar Gramaye een winterpolder van gemaakt. Hier is het duister waarop het Gelderse slaat. Toen Gramaye die gronden kocht in 1548 waren het nog naamloze buitendijkse gorzen.⁽¹³⁵⁾ In 1560 heette de zomerpolder al Geldersche Polder.⁽¹³⁶⁾ Vermoedelijk werd de Bredasche polder in 1580 door Bredase investeerders aangelegd. Vlakbij hadden twee Bredase brouwers in 1611 poldergrond in bezit.⁽¹³⁷⁾ In de

⁽¹³¹⁾ 1560: heijmen vanden ketels lant: NAG, VTH 1895B.

⁽¹³²⁾ Van Bree, 1971, 6.

⁽¹³³⁾ Delahaye, 1966.

⁽¹³⁴⁾ NAG, VTH 1895A.

⁽¹³⁵⁾ Kort, 1998, 8.

⁽¹³⁶⁾ NAG, VTH 1895A.

⁽¹³⁷⁾ *Jan inden Arent ende Peter inden Rooster brouwers tot Breda* hadden in de Elderspolder het zevende en het achtste perceel in handen. NAG, NDR 7437.

Bruiningspolder bij Zevenbergen, die in 1587 bedijkt werd, treffen we in 1611 vijf leden van de familie Bruinings aan als grondbezitters.⁽¹³⁸⁾ De Elders polder of Elderenspolder uit 1593 staat op naam van de familie Van Renesse Van Elderen die in de zestiende eeuw tijd veel relaties had aan het hof te Breda. De familie had ook bezit in het nabije Bloemendaal.⁽¹³⁹⁾ De Bols-polders, de Grote en de Kleine, danken hun namen aan Frans de Bolle die in 1614 een zomerkade om deze gorzen legde.⁽¹⁴⁰⁾ De Klundertse Lokkerspolder (1619) is genoemd naar Merten de Loeckere die het gebied bedijkte.⁽¹⁴¹⁾ Het gaat hier dus niet om een terreinnaam. In 1652 liet Arnoud van Beaumont, raad van de prins van Oranje, gorzen naast Prinsland indijken tot de Oud Beaumontspolder. In 1775 kwam daar de Nieuw Beaumont polder bij. Nu staat hier de grote suikerfabriek van Dinteloord. In 1654 voegde hij de smalle Beaumontspolder toe aan de westzijde van de Oude Heijningen. De naam Boerengors (bij Klundert aan de Roode Vaart) gaat terug op Cornelis Anthonis Boertgen die daar land had liggen. Pas in 1711 kreeg Pieter Losekaat van de prins van Oranje als heer van Niervaart verlof om de gorzen langs de Roode Vaart te bewinterdijken. De oude kadijk van het Boerkensgors is waarschijnlijk bij deze gelegenheid geslecht. In de negentiende eeuw omvatte de Lozeakaatspolder of Boerkensgors 86 hectaren land.⁽¹⁴²⁾ De naam Henriëttepolder bij Philipsland (1776) verwijst naar de initiatiefneemster van deze bedijking, Henriëtta Margaretha van Hoorn-de Mauregnault.⁽¹⁴³⁾ De Sabina Henrica polder uit 1787 is genoemd naar Sabina Henrica van den Santheuvel (1731-1805), echtgenote van de architect van de forten rond Willemstad, kapitein-ingenieur Michiel Mattheus van Oosterzee

⁽¹³⁸⁾ NAG, NDR 7437 f 23rv.

⁽¹³⁹⁾ Kort, 1998, 8.

⁽¹⁴⁰⁾ Delahaye, 1972, 266.

⁽¹⁴¹⁾ Van Bree, 1971.

⁽¹⁴²⁾ Van Bree, 1971,

⁽¹⁴³⁾ Widerom, 1964, 149-150.

(1720-1774).⁽¹⁴⁴⁾ De Drie Vrienden polder uit 1817 werd ingepolderd door de heren A.J. Stier d'Aertelaer, L.H.C. Ingenhousz en P.J. Cuijpers. De Hollarepolder aan de noordkant van Tholen is in 1843 genoemd naar de Zeeuwse bevelhebber Marinus Hollaer of Hollare die in de slag op het Slaak op 13 september 1631 zegevierde tegen de Spanjaarden.⁽¹⁴⁵⁾ Dit is dus een historicerende naam. De Van Haaftenpolder die in 1852 aan de noordkant van Tholen bedijkt werd, is genoemd naar A. van Haaften te Sliedrecht die met B. A. Kramer, destijds burgemeester te St. Philipsland eigenaar van dit gors was.⁽¹⁴⁶⁾ De Beciuspolder, in 1869 of 1870 aangelegd bij Nieuw-Vossemeer, is misschien vernoemd naar de Middelburgse polderbestuurder A.M. Becius. De Drie Broeders polder werd in 1883 ingedijkt door de grondeigenaren de gebroeders Charles, Alexandre en Jean Leopold Della Faille de Leverghem.

Niet-geïdentificeerde personen

Elf *poldernamen* verwijzen duidelijk naar een persoon, zonder dat het mogelijk bleek die nader te identificeren. Het betreft de volgende polders. De Vrouw Beliapolder (ook wel Vrouw Belij of Vrouw Bely) is een middeleeuwse polder op Tholen bij de Deurlopolder. Het Rietveld of Mr. Klaasland op het Eiland van Moerdijk heette al rond 1530 mr. Claess lant.⁽¹⁴⁷⁾ De Henriëttepolder of Boerengors bij Fijnaart aan de Barlake dateert van 1585. Aan de Galatheepolder werd in 1625 de Kruispolder bedijkt. Ook van de Stoope Polder (1747) bij Strijensas, de Mariapolder (1795) bij Strijensas, de Kramerspolder (1847) bij Philipsland, de Rampolder of Grote Rampolder (1850) bij Nieuw-Vossemeer aan de Eendracht), de Grote Adriana-Theodorapolder (1853) en de Kleine Adriana-Theodorapolder (1840) bij Ooltgensplaat konden van de naamgevende personen geen verdere gegevens gevonden worden.

⁽¹⁴⁴⁾ <http://allevestingsteden.nl/fort%20sabina%20henrica.pdf>

⁽¹⁴⁵⁾ Widerom, 1964, 138.

⁽¹⁴⁶⁾ Widerom, 1964, 138.

⁽¹⁴⁷⁾ NAG, VTH 1716A.

OUD EN NIEUW IN POLDERNAMEN

In 43 *poldernamen* komen de elementen *oud* en *nieuw* voor, soms alleen, soms zelfs beide tegelijk. In een omgeving waarin steeds nieuwe polders worden aangelegd, mag je namenparen als Oude Polder/Nieuwe Polder verwachten. In deze groep polders zijn er 10 van dergelijke namenparen aanwezig: Beaumont, Bonaventura, Cromwiel, Fijnaart, Gastel, Klem, Moerdijk, Pelgrimspolder, Vlietpolder en Vossemeer.

Bij 10 polders zien we alleen het element oud in de naam: Oude Appelaar, Oud Beversoord, Oud Drimmelen, Oud-Glimespolder, Oude Gors, Oude Heijningen, Oude Heipolder, Oud Kijkuitpolder, Oude Slijk en Oud Strijenspolder. In dit laatste geval ging een polder Nieuw Strijen verloren: een groot deel van dat gebied werd herdijkt als Land van Essche en Oude en Nieuwe Klem. De omgeving van Oud-Drimmelen werd bedijkt als Emiliapolder.

Een bijzondere variant hierop zijn de zes oudland-polders: Oudeland van Ooltgensplaat, Oudland Oudenbosch, Oudland-sche polder, Oudland Steenbergen, Oudeland van Strijen en het, Oudland Zevenbergen. Anders dan in Zeeland zijn dit niet oude twaalfde-eeuwse polders, maar veel jongere hoewel ze uiteraard wel de oudste uit hun omgeving zijn.

De tegenhanger van deze groep is die waarin alleen *nieuw*-namen voorkomen. Deze telt vier polders: Nieuwe Vrijbergepolder, Nieuwe Zwaluwsche polder, Het Nieuwland (Zwaluwen), Nieuwlandpolder (op Tholen).

Twee polders verenigen door een meer ingewikkelde bedijkingsgeschiedenis beide elementen in hun naam: Oud- en Nieuw Beijmoer, Oude en Nieuwe Landen (bij Oudenbosch).

ORIËNTATIE OP WINDRICHTINGEN

Vijftien *poldernamen* hebben een element dat een windrichting aangeeft. Oost (6) en west (5) zijn de meest voorkomende richtingen en één naam verenigt ze zelfs: West en Oost Meeren polder. Het gaat daar waterstaatkundig om één polder maar het noordzuidlopende Meerenwegje was blijkbaar genoeg om van

oost en west te gaan spreken. Drie *polder*namen hebben de richting noord in zich, maar de richting zuid komt helemaal niet voor. Het overheersen van de oost- en westrichtingen hangt samen met de algemene ligging van het hier beschreven poldergebied. Als we naar de Scheldepolders tussen Antwerpen en Halsteren kijken, een gebied dat van zuid naar noord langgerekt is, zien we juist veel noord- en zuid- oriëntaties in de namen.

GROOT EN KLEIN

Vijftien *polder*namen hebben de elementen *groot* of *klein* in zich. Toch zijn er maar vier koppeltjes:

Groote Toren polder en Kleine Toren polder; Grote Bolspolder en Kleine Bolspolder; Groote Schenkeldijksche polder en Kleine Schenkeldijksche polder; Kleine Adriana-Theodora Polder en Grote Adriana-Theodora Polder. De Kleine Karolinapolder heeft misschien als tegenhanger de gelijktijdige Kooi en Karolinapolder. De naam Kleine Meeren moeten we zien tegen de achtergrond van de nabije Oost- en Westmeerenpolder, terwijl de Kleine Zandberg de Zandberg zonder nadere bepaling in Klundert als tegenhanger zal hebben.

De naam Groote Zonzeelse polder wijst erop dat dit in verhouding tot andere polders in de buurt een heel grote polder was, en dat deze bij Zonzeel hoorde. Iets dergelijks speelt bij de Grooten polder die het grootste deel van de heerlijkheid Niervaart (Klundert) uitmaakt. Waarom de Ketel bij Klundert later de Grote Ketel genoemd wordt is, niet duidelijk. Het poldertje is maar 54 hectare en zeker niet groot. Was er een plek in de Mooie Keene die de Kleine Ketel heette, maar die ons ontgaat?

Een zeker ongenoegen over de maat van de polder proeven we in de naam Alteklein (Ooltgensplaat).

VERWIJZING NAAR OBJECTEN IN DE OMGEVING

*Polder*namen met oud- of nieuw-, met een oriëntatie als noord- etc. of met groot en klein hebben meestal een tweede element: iets waar naar verwezen wordt. Maar er zijn meer

poldernamen die zo'n verwijzing in zich hebben. De Oude Vlietpolder en de Nieuwe Vlietpolder zijn genoemd naar de Steenbergse Vliet waaraan ze liggen. De Groote Schenkeldijksche polder en de Kleine Schenkeldijksche polder liggen langs de Schenkeldijk, de noordelijke dijk van het Oudland van Zevenbergen. Ten zuidwesten van de stad Zevenbergen stond net over de oude Mark de Krijtenburg: een veertiende-eeuws schanswerk van de heer van Breda. Dit gaf zijn naam aan de noordelijkste polder van Etten: Krijtenburgse polder. De Belcrumpolder is genoemd naar de hoogte van Belcrum, waarop in 1618 het Speelhuis van de heer van Breda verrees.

Bij 53 namen is er zo'n verwijzing, een kwart van het geheel. In 23 gevallen wordt naar het dorp verwezen waar de polder bij hoort. Vijf *poldernamen* verwijzen naar een rivier of kreek in de polder of in de omgeving. Acht namen refereren aan een gebouw zoals een kerk of toren, of naar een veer(huis).

POLDERECONOMIE

Negen *poldernamen* lijken de beoordeling van de polder-economie ten tijde van de bedijking weer te geven. We zagen al het poldertje Alteklein (34 hectare) op Ooltgensplaat. De naam Kwistgelden voor de in 1776 tegen het Hollands Diep bedijkte gorzen klinkt ook niet positief: weggegooid geld vond men het maar. De naam Schuddebeurs komt zelfs vier maal voor. Ook daarin proeven we dat men voor die grond zijn beurs moest leegschudden, zonder dat het geld terugverdiend werd. De naam Kostverloren of Verloren Kost kwam ik slechts twee maal tegen als poldernaam.⁽¹⁴⁸⁾ Verloren Kost was ook naam van een boerderij op de Achter Emer in Princenhage, tegen de polders aan.⁽¹⁴⁹⁾ Daar ging het uiteindelijk toch goed en kon de eigenaar

⁽¹⁴⁸⁾ 1611: Den Nijeuwen Nijeuwendijck ofte Verloren Cost (=Landeken van Hoogstarten). NAG, NDR 7437 f51v. Een tweede Verloren Cost lag bij de Klundertse Ketelpolder: 1611: tusschen den ketel ende t'voors. Diep van verloren cost; Het buijtengors gelegen bujten verloren cost. NAG, NDR 7437 f57r.

⁽¹⁴⁹⁾ Brekelmans, 1952.

zich in de achttiende eeuw een kostbaar ijzeren hek veroorloven. Sindsdien heet die hoeve: IJzeren Hek.

Veel beter waren de verwachtingen ten oosten van Strijen, waar de polders Oud- en later ook Nieuw Bonaventura tot stand kwamen. Men vond het bedijken een avontuur, een risico, dat toch een goede uitkomst beloofde. Toch ligt niet ver daar vandaan het poldertje de Mookhoek waarvan de naam een negatieve waardering uitstraalt. Ook de Galenteepolder dankt zijn naam mogelijk aan hoge verwachtingen, uitgedrukt in de naam van de mythologische schoonheid Galatea.

VORMEN IN DE POLDER

Behalve aanduidingen als groot en klein zijn er nog meer vormbepalende elementen in *poldernamen*. De namen Blok-polder en Korte Blokken verwijzen naar de blokvormige rechthoekige percelen die men er aanlegde. De namen De Striijen en Lange Bunders verwijzen juist naar lange streepvormige percelen. De Triangelpolder heeft een driehoekige vorm.

HOOG EN LAAG

De hoogteligging komt slechts in drie *poldernamen* tot uiting: de Hoge en de Lage Vucht bij Teteringen, en de polder Hoogland die in 1650 watervrij gemaakt werd en op de plaats ligt waar eerder de Zwaluwse Meren lagen. Het kan verkeren!

TERUGBLIK

Er zijn 201 *poldernamen* nader bekeken, waarvan er twee niet in een van de behandelde groepen ondergebracht konden worden: de Vijftienhonderdgemetenpolder op Tholen, die zijn omvang als naam heeft en de polder Berkum bij de Zwaluwe waarvan me niet duidelijk is wat er achter die naam schuil gaat. Omdat heel wat polders in meer dan één groep meetellen, komt het totaal van de behandelde naamselementen uit op 272.

Tabel 3: Aantal poldernamen
die op thema's scoorden
(soms op meerdere)

<i>Totaal aantal namen</i>	<i>201</i>
persoon	68
landschap	59
referentie	53
oud/nieuw	43
oriëntatie	15
gr/klein	15
rijk/arm	9
inrichting	5
hoog/laag	3
ongeclass	2

5.3. Waren er veranderingen in de naamgevingsgewoonten?

Zoals we zagen, bestrijken de gegevens een lange periode: de twaalfde tot en met de negentiende eeuw, al gaat het vooral om de periode 1400-1800: vier eeuwen. Het is denkbaar dat er in die lange tijd veranderingen in de naamgevingsgewoonten optraden. De gegevens zijn daarom geordend naar bedijkingsjaar en gegroepeerd in drie perioden: voor 1500, de zestiende eeuw en de periode daarna. Het betreft dan 56, 61 en 84 polders: niet helemaal gelijke aantallen, maar voor iedere periode genoeg om verder te kunnen kijken. Daarvoor zijn de naamgevingsthema's die het meest voorkomen (persoon, landschap, referentie) nader bekeken en werd een vierde groep geformeerd uit de elementen die een tegenstelling inhouden: oud/nieuw, hoog/laag, groot/klein, en oriëntatie (meestal oost/west). Voor iedere periode is vervolgens bepaald welk percentage van de polders op ieder van die thema's scoorden. Per periode telt dat

niet op naar 100% omdat heel wat polders in meer dan een thema scoorden.

Tabel 4: Percentages van de poldernamen die van de thema's gebruik maakten, per periode

<i>Periode</i>	<i>landschap</i>	<i>persoon</i>	<i>contrast</i>	<i>referentie</i>
voor 1500	48%	18%	25%	23%
1500-1599	34%	25%	46%	34%
na 1600	14%	51%	23%	23%
Totaal	30%	34%	30%	26%

Zo zien we dat het thema “landschap” in de loop van de tijd steeds minder gebruikt werd. Bijna de helft van de middeleeuwse *poldernamen* gebruikte dit thema, in de zestiende eeuw was dat nog een derde en nadien nog maar een zevende. De omgekeerde beweging zien we bij het thema “persoon”. In 18% van de middeleeuwse *poldernamen* werd dat gebruikt, in de zestiende eeuw bij een kwart en na 1600 bij meer dan de helft van de *poldernamen*. Het thema “persoon” heeft blijkbaar het thema “landschap” verdrongen.

Bij de thema's “tegenstelling” en “referentie” zien we een heel andere ontwikkeling: die thema's waren in de zestiende eeuw het populairst. Voordien en daarna werd er duidelijk minder gebruik van gemaakt.

6. Slot

In hoeverre kunnen de toponiemen van de Noord-Brabantse polderstreek ingedeeld worden in namen die typisch zijn voor de Veenperiode dan wel de Overstromingsperiode? In het voorgaande is uitgegaan van een veronderstelde samenhang, maar in de loop van het onderzoek bleken correcties en nuanceringen nodig. Sommige soorten namen bleken in de andere periode thuis te horen dan gedacht en enkele naamtypen komen in beide perioden voor. Dat is in het volgende schema samengevat.

Tabel 5: Namen naar periode

<i>Type</i>	<i>Veenperiode</i>	<i>Beide</i>	<i>Overstromingsper.</i>
aanwas			
amer			
beek			
berg			
blaak			
dam			
deurloop			
diep			
dijk			
donk			
drift			
Eendracht			
gat			
gors			
hal			
hil			
keen			
kil			
kreek			
laak			
land			
lo			
mare			
moerdijk			
monde			
plaat			
rak			
schor			
slik			

sloot			
sprang			
uitslag			
vaart			
vliet			
weel			
werf			
wiel			
zand			

De streeknamen met het element *amer/emer* horen tot de Veenperiode, kreeknamen met dat element horen bij de Overstromingsperiode. *Berg*namen kunnen zowel horen bij Pleistocene opduikingen als bij jonge zandophopingen aan kreken of door zandverstuiving. Van de namen met *-lo* in de zin van natte gronden of water is niet altijd duidelijk waar ze bij horen. Slootnamen zijn blijkbaar van alle tijden, zelfs waar het hier alleen bijzondere sloten betreft. De *vliet*namen langs de Schelde horen bij de Veenperiode, de meer noordelijk gelegen *vliet*namen horen duidelijk bij de Overstromingsperiode. Een zelfde onderscheid tussen de Scheldestreek en het noorden zagen we bij de namenkoppels *schor – gors* en *muide – monde*. In deze streek is de spelling *weel* duidelijk dominant over de spelling *wiel* voor doorbraakkolk aan een dijk.

7. Apparaat

7.1. Archieven waarnaar verwezen wordt

ARAB Algemeen rijksarchief Brussel

CM Cartulaires et Manuscrits.

RK Rekenkamer

ASB Abdijarchief Sint-Bernardusklooster Bornem (B.)

Dit archief wordt verplaatst naar ARAB (?)

- BHIC Brabants historisch informatiecentrum 's-Hertogenbosch**
- K&T Collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant (toegang 343)
- PF Rentmeesters prins Frederik en hun opvolgers, 1456-1932 (toegang 91)
- NAG Nationaal archief 's-Gravenhage**
- HSA Heerlijkheid Sint-Adolfsland genaamd Ooltgensplaat en Den Bommel 1477-1847 (toegang 3.19.47)
- NDD Nassause Domeinen tot 1581 (toegang 1.08.01)
- NDR Nassause Domeinen na 1581 (toegang 1.08.11)
- VTH Verzameling topografische kaarten Hingman (toegang 4.VTH)
- VTHR Verzameling topografische kaarten Hingman vervolg (toegang 4.VTHR)
- RAD Regionaal archief Dordrecht**
- LvE Polder 'Het Land van Essche, Uiterdijk en Nieuw Strijen' (toegang 763)
- SB Seminarie Brugge**
- WBA West-Brabants Archief, Bergen op Zoom**
- ARR Archief Raad en Rekenkamer Bergen op Zoom

7.2 Literatuur waar naar verwezen wordt

ONB = Dillo & Van Synghel, 2000.

OSM = Goetschalckx, 1909.

BERKEL, G. van, K. SAMPLONIUS. *Nederlandse plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*. Utrecht, 1995.

BEZEMER, W.. *De oude rechten van Steenberg*. Den Haag, 1897.

BLOK, D.P. AMMERS. *Mededelingen Naamkunde* 37 (1961) 63 - 69.

BREE, G.W.G. van. *Inventarissen van de oude archieven van het waterschap 'De Striene', deel 2, 'Niervaart en de bij dit waterschap gedeponeerde archieven (1558-1959)*. Steenberg, 1971.

BREKELMANS, F.A.. De benaming "Verloren Kost" te Prinsenhage. *Brabants Heem* 4 (1952) 75 - 76.

BUIKS, C.J.M.. *Noordbrabantse plaatsnamen 3. Teteringen*. Z.pl. (Waalre), 1990.

BURNY, J.. *Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen (1910 - 1950)*. Tweehonderd gesprekken samengevat. Maastricht, 1999.

- CERUTTI, F.F.X.. *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*, I, Utrecht, 1956. II, Bussum, 1972. III, Zutphen, 1990.
- DANNER, H.S., B. van RIJSWIJK, Chr. Streefkerk, F.D. Zeiler. *Polderlands. Glossarium van waterstaatstermen*. Wormer (uitgeverij Noord-Holland), 2009.
- DELAHAYE, A.. *Inventaris van het archief van het waterschap 'De Koe-koek en gecombineerde buitenpolders' te Zevenbergen, (1634)-1962*. Z.pl., 1966.
- DELAHAYE, A.. Heer Jansland gezegd Nieuw Gastel. *Publicaties van het archivariaat 'Nassau-Brabant'* nr. 10 (1970).
- DELAHAYE, A.. De polders van Steenberg. In: *Steenbergen in de Middeleeuwen*. Steenberg, 1972, 221 - 270.
- DELAHAYE, A.. De polders van het waterschap De Striene. *Publicaties van het archivariaat 'Nassau-Brabant'* no. 31. Zevenbergen, 1975.
- DILLO, M., G.A.M. van SYNGHEL, m.m.v. E.T. van der Vlist. *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. II, de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*. Den Haag, 2000. (2 delen)
- DURME, L. van. Wetstu war Crikenputte steet? Over Kriekenput 'exploitatie van grauwveen' en andere namen in en om het land van Reinaert. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 86 (2014) 205 - 240.
- GOETSCHALCKX, P.J.. *Oorkondenboek der witheerenabdij van St.-Michiels te Antwerpen*. Eekeren-Donk, 1909.
- GOTTSCHALK, M.K.E.. *De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de middeleeuwen*. Assen, 1984.
- GREULE, A.. *Deutsches Gewässernamenbuch*. Berlin, 2014.
- GYSELING, M.. Enkele topografische termen in Nederland. *Mededelingen Naamkunde* 30 (1954) 81.
- GYSELING, M.. *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord Frankrijk en west Duitsland voor 1226*. Gent, 1960.
- GYSELING, M.. Inleiding tot de toponymie. *Naamkunde* 10 (1978) 1-24.
- HAM, W.A. van. De bedijking van de Emiliapolder en haar voor- geschiedenis. *Jaarboek de Oranjeboom* 19 (1966) 158 - 181.
- HAM, W.A. van, K.A.H.W. LEENDERS. *Polders in kaart: Noord-West Brabant 1565-1590*. Zwolle (WBOOKS), 2018.
- HELSEN, J.. *Plaatsnamen der Antwerpse Kempen*. Nomina Geographica Flandrica. *Toponymica* 6 (1938).
- HEUKELS, H.. *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*. Utrecht, 1907, herdruk 1987.

- KEMPENEERS, P.T.C.. *Hydronymie van het Dijle- en Nethe bekken*. Leuven, 1982.
- KILIAAN, C.. *Etymologicvm tevtonicae lingvæ: sive dictionarivm Tevtonico Latinvm .... / studio & opera Cornelii Kiliani Dvfflaei .... Editio tertia, prioribus auctior & correctior*. Antverpiae: ex officinis Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1599.
- KORT, J.C.. Repertorium op de grafelijke lenen in Zuid-Holland, op Voorne, Putten en ten zuiden van de Grote Waard, 1280 – 1649. *Ons Voorgeslacht* 53 (1998) 24 - 41.
- KROONEN, G.. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden-Boston, 2013.
- LEENDERS, K.A.H.W.. De Haagse Beemden in ruimer verband. *Hage* (1974) nr. 10, 52 - 62.
- LEENDERS, K.A.H.W.. Etten en de turf. *Jaarboek De Oranjeboom* 32/33 (1979 / 1980) 1 - 140.
- LEENDERS, K.A.H.W.. *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas - Schelde - Demergebied, 400 - 1350. Een poging tot synthese*. Zutphen, 1996.
- LEENDERS, K.A.H.W.. *Verdwenen venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad, 1250 - 1750. Actualisatie 2013*. Woudrichem (Pictures Publishers), 2013.
- LEENDERS, K.A.H.W.. Wat is nu de naam van dat plekje? Neerlandistiek 2017, nr 10, op: [http://www.neerlandistiek.nl/2017/10/wat is nu de naam van dat plekje/](http://www.neerlandistiek.nl/2017/10/wat-is-nu-de-naam-van-dat-plekje/)
- LINDEMANS, J.. *Brabantsche plaatsnamen. VII: Toponymie van Beigem*. Leuven, 1937. (Nomina Geographica Flandrica. Toponymica VII,7)
- LOON, J. van. *Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel tot de vroege middeleeuwen*. Gent (KANTL), 2017.
- LOON, J.B. van. *Water en waternamen in Noord-Brabants Zuidwesthoek*. Leuven - Brussel, 1965.
- MULLER, P.L.. *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland, 1299-1345, die in het Charterboek van Van Mie- ris ontbreken*. Den Haag (Martinus Nijhoff), 1881.
- OSTA, W. van. Donk: semantisch en etymologisch. *Naamkunde* 24 (1992) 87-115
- OSTA, W. van. Lo, Looi, looien en verwanten. *Naamkunde* 26 (1994) 155 - 206.

- POKORNY, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 2 delen. Bern-München, 1959-1969.
- Schönfeld, M.. *Nederlandse waternamen*. Brussel, 1955. (Nomina Geographica Flandrica. Studiën 6).
- VERBRAECK, A., BISSCHOPS, J.H.. *Toelichting bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000. Blad Willemstad Oost (43 O)*. Haarlem, 1971.
- VERDAM, J., C.W. EBBINGE WUBBEN. *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. Den Haag, 1932, heruitgave 1979.
- VERHULST, A.E.. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*. Brussel, 1995.
- VERVOET, J.A.J.. De exploitatie voor de bedijkingen. In: *Steenbergen in de middeleeuwen*. Steenbergen, 1972, 105 - 172.
- VIERLINGH, A.. *Tractaet van Dyckagie*. Z.pl., 1576 - 1579. (Uitgegeven door Hullu, J. de, A.G. Verhoeven. Kleine Serie 20 en 20a. Den Haag, 1920. Herdruk Rotterdam, 1973; ook op <http://www.historici.nl/retroboeken/vierlingh/>).
- VRIEND, H.. De rivier de Mark door de eeuwen heen. *Jaarboek De Oranjeboom* 6 (1953) 11 - 37; 7 (1954) 81 - 90; 8 (1955) 131 - 168.
- WIDEROM, M.. *Tussen afsluitdammen en Deltadijken II*. Middelburg, 1964.
- WOUDE, G. van de. *Ter Duinen, kustmacht onder de graven*. Antwerpen (Die Keure), 1944.

Karel LEENDERS